

İDRİS-İ BİTLİSÎ'NİN *HEŞT BİHİŞT* İNİN İKİ TİP NÜSHASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

KOJI IMAZAWA

Osmanlı'nın ilk dönemlerine ilişkin kaynaklar içinde XVI. yüzyıl başlarında İdris Bitlisî tarafından Farsça olarak yazılan *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet) adlı kroniğin özel bir yeri vardır. Bu eser, başta *Tacü't-tevârih*'in yazarı Hoca Sadeddin olmak üzere sonraki Osmanlı tarihçilerince belli başlı kaynak olarak kullanılır, Hammer'in değerlendirmesinden bu yana da, önemli bir kaynak olarak tanınır¹. Öte yandan V. L. Ménage, 1962 yılında, *Heşt Bihişt*'in fazla değerli olmadığını ileri sürmüştü, ancak, aynı zamanda, bu kronikte Aşıkpaşazâde, Neşri v.s. tarihlerinde kullanılmayan ve bu yüzden bugüne kadar asıllarına ulaşılamadığı için kullanılmayan eski Osmanlı kaynaklarındaki kayıtların kullanıldığını onaylamıştır². Böylece Osmanlı'nın ilk dönemleri üzerine araştırmalar için, özellikle bu döneme âit kaynakların çok az olduğu hesaba alındığında, *Heşt Bihişt*'in hiç de ihmal edilemediği açıktır. Buna karşın bu önemli kronikle ilgili araştırmalar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda yapılan nüshaları üzerine bazı incelemeler dışında, şimdiye kadar yeterli ölçüde değildir.

Bu durumdan yola çıkarak İstanbul'da *Heşt Bihişt*'in yaklaşık 40 kadar nüshası ile ilgili incelemelerde bulduk. Sonuç olarak, bu nüshaların, kullanılan kelime ve ifade farklılığı açısından iki tipe ayrılabilirdiği açıklanmıştır. Bu yazımızda bu iki tipin niçin ve nasıl doğduğunu ve her tipin farkı ve özelliğinin ne olduğunu açıklamaya çalışacağız ve sonucunda bundan böyle yapılacak araştırmalarda kullanılması ve kullanılmaması gereken nüshaları da saptamaya çalışacağız.

Yazımızda kullanılan kaynakların kısaltmaları şöyledir:

¹ Bir örnek olarak Franz Babinger'in adını anabiliriz. Babinger, bu kroniğin Osmanlı tarihi için bir hazine olduğunu söyler (F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, s.47).

² V. L. Ménage, "The beginnings of Ottoman historiography", *Historians of the Middle East*, (haz.) B. Lewis & P. M. Holt, London, 1962, s.176.

Hadaik: Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik*, (haz.) A. Özcan, İstanbul, 1989.

Heşt: İdris Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197.

Selim-nâme: İdris Bitlisî, *Selim-şah Nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi 348/1(v.1b-30a).

Şekaik: Taşköprülü-zâde, *Eş-Şekâ'iku n-Nu'mânîye fî 'Ulemâ'i d-Devleti l-'Osmânîye*, (haz.) A. S. Furat, İstanbul, 1985.

Zeyl: Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdris Bitlisî, *Zeyl-i Heşt Bihîşt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi 348/2 (v.30b-161b).

I. *Heşt Bihîşt*'in İçeriği

Heşt Bihîşt'in nüshalarını ele almadan önce, bu eserin içeriğini tanıtalım. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197'deki nüshaya göre, *Heşt Bihîşt* bir önsöz(*Tali'a*), sekiz bölüm(*Ketibe*) ve bir netice(*Hatime*)den oluşur³.

Tali'ada, ilk önce Allah ve peygamberler övülüp, *Heşt Bihîşt*'in niçin yazıldığı anlatıldıktan sonra iki giriş (*Mukaddime*) konularak tarih ilminin önemi ve Osmanlı hanedanının üstünlüğü öne sürülmektedir.

I. *Ketibe*, I. Osman dönemi ile ilgilidir. Önsöz kısmı bir *Tali'a* ve iki *Mukaddime*den oluşur. *Tali'ada* Osmanlı hanedanının kökeni ve silsilesi gösterilip, sonraki iki *Mukaddime*de Selçuklular ile münasebetleri, Osman'ın tahta çıkışı ve İran ve Turan'da Osman ile aynı dönemde yaşayan hükümdarlarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Ondan sonra metinde on dört bap(*Destan*) yer alır. 6. *Destana* kadar olan kısımda Osman'ın tahta çıkmasından önceki olaylar ve geriye kalan kısımda ise sonraki olaylar anlatılır. Neticede Osman'ın ölümü kaydedilir.

³ Ayrıca bk. Babinger, *a.g.e.*, s.46-47; M. Şükrü, "Das Heşt Bihîşt des İdris Bitlisî (I. Teil: Von den Anfängen bis zum Tode Orhans)", *Der Islam*, Cilt XIX(1931), s.139-141; M. Şükrü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in "Heşt Bihîşt" Adlı Eserine Göre (Tenzidî Araştırma)*, Kısım-I, Ankara, 1934, s.20-24; M. Bayrakdar, *Bitlisli İdris (İdris-i Bidlîsî)*, Ankara, 1991, s.43-44.

II. *Ketibe*, Orhan dönemini anlatır. Önsöz kısmı, I. *Ketibe* ile aynı şekilde, bir *Tali'a* ve iki *Mukaddimed*den oluşur. *Tali'ada* Orhan'ın tahta çıkışının sebebi ve *Mukaddimed*e ise Orhan'ın fazileti, tahta çıkışı ve eş zamanlı hükümdarlar ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Metin on sekiz *Destandan* oluşup, Orhan dönemindeki olaylar anlatılır.

III. *Ketibe*, I. Murat dönemi ile ilgilidir. *Tali'ada* Murad'ın tahta çıkışının nedeni ve iki *Mukaddimed*e Murad'ın tahta çıkışı ve eş zamanlı hükümdarlar üzerinde yazılır. Metin on sekiz *Destandan* oluşur.

IV. *Ketibe*, Yıldırım Bayezid dönemi ile ilgilidir. Önsöz kısmı iki *Mukaddimed*den oluşup, Bayezid'in tahta çıkışı, Murad'ın ölümü ve eş zamanlı hükümdarlar anlatılır. Metin on altı *Destandan* oluşur.

V. *Ketibe*, I. Mehmet dönemine aittir. Önsöz kısmı bir *Mukaddimed*den oluşup, Bayezid'in Timur tarafından yakalanmasından sonraki Rum bölgesinin durumu kaleme alınır. Metin yirmi sekiz *Destandan* oluşur. *Hatimed*e Mehmed'in ölümü yazılır.

VI. *Ketibe*, II. Murat dönemi ile ilgilidir. İki *Mukaddimed*e Murad'ın tahta çıkışı ve eş zamanlı hükümdarlarla ilgili yazılar bulunur. Metin yirmi dört *Destandan* oluşur.

VII. *Ketibe*, Fâtiş Mehmet dönemini anlatır. Önsöz kısmı bir *Mukaddimed*den oluşursa da, bu önsöz birkaç alt baptan oluşur. İki *Tali'ada* Fâtiş'in tahta çıkışı, eş zamanlı hükümdarlar ve ulema ile ilgili ve bir *Kalpta* ise Fâtiş'in fazileti, kuvvetleri, seferleri, inşaatı v.s. ile ilgili kayıtlar bulunur. İki *Cenah* Fâtiş'in çocukları, vezirleri ve emîrleriyle ilgili bilgiler verir. Metin yirmi dokuz *Destandan* oluşursa da, sağ cenah (*meymene*) ile sol cenaha (*meysere*) ayrılıp, birinde Müslümanlarla savaşlar (yedi *Destan*) ve diğesinde kâfirlerle savaşlar (yirmi iki *Destan*) yazılır.

VIII. *Ketibe*, II. Bayezid dönemi ile ilgilidir. Önsöz kısmı *Mukaddimed*e (Bayezid'in dönemi ve eş zamanlı hükümdarlarla ilgili), *Tali'a* (Bayezid'in fazileti, inşaatı ve evkafı) ve *Kalba* (Bayezid'in tahta çıkışı) ayrılır. Metin, iki *Ba'stan* oluşup, birinci *Ba's*, VII. *Ketibe* ile aynı şekilde, sağ cenah (sekiz *Destan*) ile sol cenaha (on *Destan*) ayrılır. İkinci *Ba's* ise, ayrıca iki *Cenaha* ayrılıp, Bayezid'in çocukları, vezirleri, beyleri, uleması, v.s. ile ilgili olarak haber verilir.

Hatime, hepsi nazımla yazılmaktadır. II. Bayezid'in şehzâdelerinin mücadeleleri, Bayezid'in ölümü ve Yavuz Selim'in tahta çıkışı ile ilgili bilgiler verilip, sonunda yazarı İdris Bitlisî'nin durumu ile ilgili "Şikâyet-nâme" adlı kısım bulunmaktadır.

II. İstanbul'daki *Heşt Bihişt*'in Nüshaları

Heşt Bihişt'in nüshaları ile ilgili olarak şimdiye kadar yapılmış olan belli başlı araştırmalar şunlardır:

a) Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, s.45-49.

Bu araştırmada, ekseriyetle Türkiye dışında ülkelerdeki (Hindistan, İsveç, Almanya, Fransa, Avusturya, Eski Sovyetler Birliği, v.s.) nüshalarla ilgili bilgiler verilmektedir. Özellikle Bankipur, Oriental Public Library, Nr. 532-534'teki nüshaların İdris Bitlisî'nin kendi eli ile yazılan nüsha olması ihtimali işaret edilmektedir.

b) M. Şükrü, "Das Heşt Bihişt des İdris Bitlisî (I. Teil: Von den Anfängen bis zum Tode Orhans)", *Der Islam*, Cilt XIX(1931), s.131-157 (*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in "Heşt Bihişt" Adlı Eserine Göre (Tenkidî Araştırma)*, Kısım-I, Ankara, 1934).

İstanbul'daki nüshalarla ilgili bilgiler veriliyorsa da, kapsamlı denilemez. Ancak Berlin ve Upsala'daki nüshalardan da bahsedilmektedir.

c) F. Tauer, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul IV", *Archiv Orientalní*, Cilt IV(1932), s.95-98.

Bu araştırma, İstanbul'daki nüshalar için en ayrıntılı ve kapsamlı olduğundan güvenmeye değer denilebilir.

d) C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, Cilt I, Cüz 1, London, 1970, s.412-416.

Yukarıdaki üç araştırmanın neticelerini özetlemekte ve Türkiye ve başka ülkelerdeki nüshalar için en kapsamlı haberler vermektedir. Ancak nüshalarla ilgili kayıtlar kısadır.

Biz, İstanbul'daki nüshalar için en ayrıntılı ve kapsamlı olan Tauer'in araştırmasına da dayanarak yeniden İstanbul'da araştırmalarda bulunduk. Bu

araştırmalar neticesinde Tauer'in çalışmalarında bazı yanlışların bulunduğu ve Tauer'in zamanından aşağı yukarı 70 yıl geçtiği için, bazı nüshaların saklandığı kütüphânelerde ve nüsha simgelerinde değişiklikler olduğu açığa çıkmıştır. Ayrıca şimdiye kadar araştırma yapılmayan nüshalar da söz konusudur.

Yukarıda söz edildiği üzere, *Heşt Bihîşt*'e âit nüshalar iki tipe ayrılmıştır. Yazımızda kolaylık oluşturması için, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197'deki nüshanın temsil ettiği bir tipe "A tipi" ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2199'daki nüshanın temsil ettiği diğer tipe "B tipi" diye adlandırarak, İstanbul'da bulunan bütün nüshalarını şöyle sınıflandırdık:

(1) A tipi

A-1: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197.

Varak: 557, ölçü: 290×198mm, satır: 25-27, yazı: Nasta'lik. *Tali'a*, I.-VIII. *Ketibeler ve Hatimed*en oluşan tam nüshadır⁴. İstinsah kaydına göre, 919/1513-4 yılında İdris Bitlisî'nin kendi eliyle yazılan nüsha olup,⁵ v.1a'da da "İdris Bitlisî'nin kendi hattıdır" şeklindeki Osmanlıca cümle bulunmaktadır. Metnin kenarlarında birçok ilâve ve değişik cümleleri eklenmiştir ve Şükrü'nün belirttiği üzere,⁶ bu nüshanın *Heşt Bihîşt*'in taslağı olması ihtimali kuvvetlidir.

A-2: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1655.

Bu nüsha, geçmişteki araştırmalarda atlanmış, ancak gerçekte önemli bir nüshadır.

Varak: 668, ölçü: 350×225mm, satır: 23, yazı: Nasta'lik. *Tali'a*, I.-VIII. *Ketibeler ve Hatimed*en oluşan bir tam nüsha oluyorsa da,⁷ maalesef *Hatime*

⁴ *Tali'a*: 1b-15b, I. *Ketibe*: 16b-65a, II. *Ketibe*: 66b-108a, III. *Ketibe*: 109b-166a, IV. *Ketibe*: 167b-207a, V. *Ketibe*: 208b-260a, VI. *Ketibe*: 261b-323b, VII. *Ketibe*: 324b-443a, VIII. *Ketibe*: 445b-551a, *Hatime*: 551b-557b.

⁵ Ancak III. *Ketibede* şüphesiz olarak İdris'inki ile farklı olan iki tür yazı görülmektedir(bk. v.120b-129b, 130a-166a).

⁶ Şükrü, *a.g.e.*, s.133. Ayrıca bk. A. Özcan, "Heşt Bihîşt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XVII, s.273.

⁷ *Tali'a*: 1b-21a, I. *Ketibe*: 21b-80a, II. *Ketibe*: 80b-127b, III. *Ketibe*: 128b-188b, IV.

kısımındaki varaklar düzensizdir⁸. Yerler yıldızlı olan tantanalı bir nüsha olup, istinsah kaydına(v.668b) göre, bu nüsha da 919 yılında İdris'in kendi eliyle yazılan nüshadır. Yukarıda gördüğümüz Esad Efendi 2197'deki nüshadan kopya edildiği açıktır. Buna karşın bazı kelime ve cümlelerinde birkaç yanlış ve eksik görüldüğü için bu nüshanın İdris Bitlisî'den başka bir kişi tarafından yazılmış olma olasılığı da bulunmaktadır.

A-3: Nûruosmaniye Kütüphanesi, 3209.

Varak: 636, ölçü: 347×237mm, satır: 26, yazı: Nasta'lik. Bu da *Tali'a*, I.-VIII. *Ketibeler* ve *Hatimed*en oluşan tam nüsha olup,⁹ yine de yerler yıldızlıdır (Türk araştırmacılar bu nüshayı sık kullanırlar).

Yukarıdaki A-1: Esad Efendi 2197 ve A-2: Hazine 1655'teki nüshalara çok benzeyen istinsah kaydı bulunmakta ve yine 919 yılında İdris'in kendi eliyle yazıldığını göstermektedir. Fakat bu nüshada birkaç tür el yazısı görünmektedir¹⁰. Ayrıca, az olsa da, bu nüshanın kenarlarında ilâve ve değişik cümleleri bulunmakta ve bu yazılar ise İdris'inkine çok benzemektedir. Dolayısıyla bu nüshanın, İdris'in gözetimi altında telif edilmesi muhtemeldir.

A-4: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ahmed-i Sâlis 2914.

Bu nüsha da geçmişteki araştırmalarda atlanmıştır¹¹. Varak: 657, ölçü: 310×210mm, satır: 24-25, yazı: Nasta'lik. *Tali'a*, I.-VIII. *Ketibeler* ve *Hatimed*en oluşan tam nüshadır¹². İstinsah kaydına göre, 'Abdü'r-Rahîm adlı

Ketibe: 189b-238a, V. *Ketibe*: 239b-300a, VI. *Ketibe*: 301b-369b, VII. *Ketibe*: 370b-520a, VIII. *Ketibe*: 521b-655a, *Hatime*: 655a-668b.

⁸ Bu kısım, v.655, 656, 662, 664, 658, 661, 660, 663, 657, 659, 665, 666, 667, 668 sırasıyla okunmalıdır. Ayrıca son kısmında bir varak eksiktir (Bu, A-1: Esad Efendi 2197'deki nüshanın v.556b, satır 5-35'ine tekabül eden kısımdır).

⁹ *Tali'a*: 1b-18a, I. *Ketibe*: 19b-71a, II. *Ketibe*: 72b-118b, III. *Ketibe*: 119b-166b, IV. *Ketibe*: 167b-212a, V. *Ketibe*: 213b-263b, VI. *Ketibe*: 264b-333b, VII. *Ketibe*: 334b-491b, VIII. *Ketibe*: 492b-622a, *Hatime*: 623b-636a.

¹⁰ Şükrü, I., II., IV., V. ve VII. *Ketibeler* ile *Hatimenin* İdris'in el yazısı olduğunu ileri sürüyorsa da (Şükrü, a.g.e., s.132), bize göre başka kişilerin yazıları olabilir.

¹¹ Tauer, yalnız bu nüshanın adından bahsediyor. Bk. Tauer, a.g.e., s.98.

¹² *Tali'a*: 1b-18b, I. *Ketibe*: 19b-72b, II. *Ketibe*: 73b-118b, III. *Ketibe*: 122b-176a, IV. *Ketibe*: 178a-220b, V. *Ketibe*: 222b-282a, VI. *Ketibe*: 284b-350b, VII. *Ketibe*: 352b-510a, VIII. *Ketibe*: 512b-645b, *Hatime*: 646a-657b.

kişi kopya etmiştir¹³. Ancak kelimeler ve cümleler yer yer eksiktir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin kataloğuna göre, bu nüsha H.10. (M. 16.) yüzyılda tamamlanmıştır¹⁴.

A-5: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, F.Y., 619.

Bu nüshaya, Tauer araştırma yaptığı zaman "Halis Efendi 3364" şeklinde isim verilmiştir. Varak: 451, ölçü: 300×210mm, satır: 33, yazı: Nasta'lik. *Tali'a*, I.–VIII. *Ketibeler* ve *Hatimed*en oluşan tam nüshadır¹⁵. İstinsah kaydı her *Ketibenin* sonunda yazılmaktadır ve bunlara göre 24 Şaban 967/20 Mayıs 1560'tan 19 Cemaziyelevvel 968/5 Şubat 1561'e kadar Mehmed b. Bilâl adlı kişi İstanbul'da kopya etmiştir.

A-6: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1515/1.

Varak: 358 (v.1b-358b), ölçü: 300×205mm, satır: 21-25, yazı: Nasta'lik. İki tür yazı görülmektedir. *Tali'a*, I.–VI. *Ketibelerden* oluşur¹⁶. İstinsah kaydı her *Ketibenin* sonunda yazılmakta ve 1 Rebiyülevvel 963/14 Ocak 1556'dan 29 Şevval 964/24 Ağustos 1557'ye kadar kopya edilmiştir.

A-7: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1515/2.

Varak: 128 (v.360b-487b), ölçü: 300×205mm, satır: 27, yazı: Nasta'lik. Yalnız VIII. *Ketibeden* oluşursa da, son kısım eksiktir. İstinsah kaydı bu-

¹³ Bu kişi, İdris'in kendi *Selim-nâmesi*'nde bahsettiği Şeyh 'Abdü'r-Rahîm 'Abbâsî (ölüm: 963/1555-6) olabilir (bk. *Selim-nâme*, v.18a; Ch. Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Cilt I, London, 1879, 2. Baskı, 1966, s.219). 'Abdü'r-Rahîm 'Abbâsî ile ilgili bilgiler için bk. *Şekaik*, s.411-412; *Hadaik*, s.410-411.

İdris, *Heşt Bihîşt*'i tamamladıktan sonra Yavuz Selim ile ilgili *Selim-nâme*'yi yazmaya başladı ise de, bitirmeden öldüğü için oğlu Ebü'l-Fazl Mehmed, Kanunî Süleyman'ın buyruğuyla, dağılmış olan yazmaları toplayıp telif ederek, II. Selim döneminin başlarında 974/1566 yılında tamamlamıştır. Burada söyleyelim ki, Ebü'l-Fazl o eserden başka, Yavuz Selim dönemiyle ilgili olarak, *Heşt Bihîşt*'in "IX. *Ketibesi*" denilebilen nitelikte olan *Zeyl-i Heşt Bihîşt* adlı eseri de yazmıştır (bk. Tauer, *a.g.e.*, s.98, 103; V. L. Ménage, "Bidlîst", *Encyclopaedia of Islam*[Yeni Baskı], Cilt I, s.1208; Storey, *a.g.e.*, s.416).

¹⁴ F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, s.57.

¹⁵ *Tali'a*: 1b-13b, I. *Ketibe*: 14a-54b, II. *Ketibe*: 55b-89a, III. *Ketibe*: 89b-129a, IV. *Ketibe*: 130b-163b, V. *Ketibe*: 164b-206b, VI. *Ketibe*: 207b-260a, VII. *Ketibe*: 261a-340b, VIII. *Ketibe*: 341b-441a, *Hatime*: 441b-451b.

¹⁶ *Tali'a*: 1b-26b, I. *Ketibe*: 27b-86a, II. *Ketibe*: 86b-129a, III. *Ketibe*: 129b-182b, IV. *Ketibe*: 182b-226a, V. *Ketibe*: 226b-289b, VI. *Ketibe*: 290a-358b.

lunmuyorsa da, Tauer'e göre bu nüsha H. 11. yüzyılda tamamlanmıştır.

A-8: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revan 1514.

Varak: 411, ölçü: 377×240mm, satır: 21, yazı: Nesih. *Tali'a* ve I.–VI. *Ketibelerden oluşur*¹⁷. İstinsah kaydı bulunmayıp, Tauer'e göre bu nüsha H. 1000 yılı civarında tamamlanmıştır.

A-9: Süleymaniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi ilâvesi 191/1.

Bu nüsha da geçmişteki araştırmalarda atlanmıştı. Varak: 368, ölçü: 273×175mm, satır: 27, yazı: Nesih, Nasta'lik (birkaç yazı görülmektedir). *Tali'a*, I.–III. ve VII.–VIII. *Ketibeleri içerir*¹⁸. İstinsah kaydına(v.74a, 325a) göre, 976/1568-9 yılında Mehmed b. Bilâl adlı kişi İstanbul'da kopya etmiştir.

A-10: Süleymaniye Kütüphânesi, Hâlet Efendi ilâvesi 191/2.

Bu nüsha da geçmişteki araştırmalarda atlanmıştı. Varak: 143, ölçüsü: 273×190mm. Satır, varağa göre değişmektedir. Yazı ise Nasta'lik olup, birkaç tür yazı görülmektedir. VIII. *Ketibe* (v.1b-130b) ve *Hatimeyi* (v.131a-143b) kapsar. İstinsah kaydı bulunmamaktadır.

A-11: Nûruosmaniye Kütüphânesi, 3082.

Varak: 328, ölçü: 305×184mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. Birkaç tür yazı görülmekte ve v.150'den kâğıt ve yazı değişmektedir¹⁹. *Tali'a* ve I.–IV. *Ketibeleri kapsar*²⁰. İstinsah kaydı bulunmayıp, Tauer'e göre H. 11. yüzyılda tamamlanmıştır.

A-12: İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, F.Y., 226.

Bu nüsha Tauer'in çalışmasında Rızâ Paşa 637'deki nüshaya tekabül eder. Varak: 178, ölçü: 295×160mm, satır: 24, yazı: Nasta'lik. İki tür yazı görülmektedir. VIII. *Ketibe* (v.1b-167a) ve *Hatimeyi* (v.167a-178a) kapsar.

¹⁷ *Tali'a*: 1b-23a, I. *Ketibe*: 23b-88b, II. *Ketibe*: 89a-142b, III. *Ketibe*: 143a-208b, IV. *Ketibe*: 209a-261a, V. *Ketibe*: 261b-327b, VI. *Ketibe*: 328a-411b.

¹⁸ *Tali'a*: 2a-18a (başındaki yedi varak eksiktir), I. *Ketibe*: 18b-74a, II. *Ketibe*: 75b-120a, III. *Ketibe*: 121b-176b, VII. *Ketibe*: 178b-325a, VIII. *Ketibe*: 327b-368b (ikinci yarısı kısmi eksiktir).

¹⁹ Tauer, *a.g.e.*, s.96.

²⁰ *Tali'a*: 1b-24a, I. *Ketibe*: 25b-100a, II. *Ketibe*: 101b-166b, III. *Ketibe*: 167b-253a, IV. *Ketibe*: 254b-328a.

İstinsah kaydı bulunmamakta ve Tauer bu nüshanın H. 10. yüzyılda ortaya çıktığını tahmin etmektedir.

A-13: İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, F.Y., 550.

Bu nüsha Tauer'in çalışmasında Rızâ Paşa 208'deki nüshaya tekabül eder. Varak: 196, ölçü: 260×135mm, satır: 18, yazı: Nasta'lik. VII. *Ketibeyi* içerirse de, önsöz kısmı atlanıp, yalnız metin olan *Destanlar* kısmını kapsayan eksik nüshadır. İstinsah kaydı bulunmaz ve Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

A-14: Beyazıt Devlet Kütüphânesi, Beyazıt 5161.

Bu nüsha Tauer'in çalışmasında Umumiye 5161'deki nüshaya tekabül eder. Varak: 249, ölçü: 270×165mm, satır: 13, yazı: Nasta'lik. VII. *Ketibeyi* içerirse de, yalnız *Destanlar* kısmını kapsayan eksik nüshadır. İstinsah kaydına (v.249b) göre, 1065 yılı Şaban'ının evâili/1655 yılı Haziran'ının başlarında tamamlanmıştır.

A-15: Süleymaniye Kütüphânesi, Lala İsmail Efendi 379.

Varak: 195, ölçü: 240×165mm, satır: 17, yazı: Nasta'lik. VII. *Ketibeyi* içerirse de, yalnız *Destanlar* kısmını kapsayan eksik nüshadır. İstinsah kaydına (v.195b) göre, 1079/1668-9 yılında İbn Hacı Mehmed adlı kişi kopya etmiştir.

A-16: Âtîf Efendi Kütüphânesi, 1946.

Varak: 496, ölçü: 365×230mm, satır: 27, yazı: Nasta'lik. *Tali'a* ve I.-VIII. *Ketibeleri* kapsar²¹. İstinsah kaydına (v.496a) göre, Zilhicce 1098/8 Ekim-6 Kasım 1687'de kopya edilmiştir.

A-17: Âtîf Efendi Kütüphânesi, 1948.

Varak: 238, ölçü: 250×150mm, satır: 16, yazı: Nasta'lik. VII. *Ketibeyi* içerirse de, yalnız *Destanlar* kısmını kapsayan eksik nüshadır. İstinsah kaydı bulunmaz ve Tauer'e göre H. 11. yüzyılda tamamlanmıştır.

²¹ *Tali'a*: 1b-15b, I. *Ketibe*: 15b-60a, II. *Ketibe*: 60b-93b, III. *Ketibe*: 94b-135b, IV. *Ketibe*: 136b-174b, V. *Ketibe*: 175b-220b, VI. *Ketibe*: 221b-268b, VII. *Ketibe*: 269b-390a, VIII. *Ketibe*: 391b-496a.

A-18: İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, F.Y., 769.

Bu nüsha Tauer'in çalışmasında Halis Efendi 2785'teki nüshaya tekabül eder. Varak: 193, ölçü: 230×140mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. VII. *Ketibeyi* içerirse de, yalnız *Destanlar* kısmını kapsayan eksik nüshadır. İstinsah kaydına göre, 28 Muharrem 1104/9 Aralık 1692'de tamamlanmıştır.

A-19: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 800.

Bu nüshadan aşağıdaki A-26: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 807'deki nüshaya kadar seri halinde yazılmıştır²².

Varak: 79, ölçü: 360×215mm, satır: 23, yazı: Nasta'lik. *Tali'a* (v.1b-19b) ve I. *Ketibeyi* (v.19b-79a) kapsar.

A-20: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 801.

Varak: 50. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. II. *Ketibeyi* kapsar.

A-21: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 802.

Varak: 61. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. III. *Ketibeyi* kapsar.

A-22: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 803.

Varak: 51. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. IV. *Ketibeyi* kapsar.

A-23: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 804.

Varak: 61. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. V. *Ketibeyi* kapsar.

A-24: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 805.

Varak: 77. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. VI. *Ketibeyi* kapsar.

A-25: Millet Kütüphânesi, Alî Emîrî Efendi, Farsça 806.

Varak: 166. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. VII. *Ketibeyi* kapsar.

²² Millet Kütüphânesi'ndeki bu nüshalar, Temmuz 2000'de araştırma yaptığımız zaman, 17 Ağustos 1999 depremi yüzünden Beyazıt Devlet Kütüphânesi'ne geçirilmişti.

A-26: Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî Efendi, Farsça 807.

Varak: 176. Diğer özellikleri yukarıdaki A-19 nüshasıyla aynıdır. VIII. *Ketibe* (v.1b-159b) ve *Hatimeyi* (v.159b-176b) kapsar. İstinsah kaydına (v.176b) göre, 20 Rebiyülevvel 1114/23 Eylül 1702'de kopya edilmiştir.

(2) B tipi**B-1: Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi 2199.**

Bu nüsha ile aşağıdaki B-2: Esad Efendi 2198'deki nüsha seri halinde yazılmıştır.

Varak: 373, ölçü: 364×267mm, satır: 20, yazı: Nasta'lik. İdris'in el yazısına çok benzemesi ve varak kenarını dolduracak kadar birçok ilâve ve değişke cümleleri eklenmesi bize bu nüshanın İdris'in kendi eliyle yazılan taslak olduğunu düşündürmektedir. I.-VI. *Ketibeleri* kapsamakta²³ ve istinsah kaydı bulunmamaktadır.

B-2: Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi 2198.

Varak: 385. Diğer özellikleri yukarıdaki nüshayla aynıdır. VII. ve VIII. *Ketibeleri* kapsar. Yine birçok ilâve ve değişke cümleleri eklenen taslak olduğu düşünülebilir. İstinsah kaydı yoktur²⁴.

B-3: Süleymaniye Kütüphânesi, Ayasofya 3541.

Varak: 395, satır: 25, yazı: Nasta'lik. Birkaç yazı görülmektedir. *Tali'a* (280×212mm) ve I.-VI. *Ketibeleri* (296×212mm) kapsar²⁵. *Tali'a*nın sonunda(v.14a) İdris'in 918/1512-3 yılında Mekke'de yazdığını gösteren kayıt bulunmaktadır. Bu kaydın, nüshanın en sonunda değil, *Tali'a*nın sonunda bulunması bize yalnız *Tali'a* kısmının Mekke'de yazıldığını düşündürür.

²³ I. *Ketibe*: 1b-63a, II. *Ketibe*: 63b-115a, III. *Ketibe*: 116b-172a, IV. *Ketibe*: 173b-230b, V. *Ketibe*: 231b-298a, VI. *Ketibe*: 298b-373b.

²⁴ Şükrü, bu nüshanın II. Bayezid'in ölümüyle bittiğini söylüyorsa da (Şükrü, a.g.e., s.137), bu tanım yanlıştır.

²⁵ *Tali'a*: 1b-14a, I. *Ketibe*: 14b-86a, II. *Ketibe*: 87b-144b, III. *Ketibe*: 145b-206b, IV. *Ketibe*: 207b-256b, V. *Ketibe*: 257b-322b, VI. *Ketibe*: 322b-395a (323b-396a). VI. *Ketibenin* varak numaraları yanlış yazılmıştır. Aslında 323b'den başlanacak varığa 322b diye yazılmıştır.

Ayrıca *Tali'a* kısmının ölçüsü başka kısımlardan biraz küçüktür ve I.–VI. *Ketibelere* sonradan katıldığını gösteren izler de görülmektedir.²⁶

B tipine bağlanan başka nüshalardaki IV. *Ketibe* on yedi *Destandan* oluşursa da, yalnız bu nüsha, A tipiyle aynı olarak, on altı *Destandan* oluşur ve yine A tipiyle aynı olarak IV. *Ketibenin* 14. *Destanı*, sözbaşı ve birkaç satır cümle ile âniden biterek, ondan sonraki altı buçuk sayfa boş kalmaktadır.

B-4: Nûruosmaniye Kütüphanesi, 3212.

Varak: 391, ölçü: 295×210mm, satır: 25-27, yazı: Nasta'lik. VII.–VIII. *Ketibeler* ve *Hatimeyi* kapsar²⁷. Bir kaç yazı görülüyorsa da, büyük bir ihtimalle VIII. *Ketibe* İdris'in el yazısıdır. Az olsa da, VII. ve VIII. *Ketibelerde* ilâve ve değişke cümleleri bulunması ve onların yazısının İdris'ininkiyle çok benzemesi bize VII. *Ketibeyi* başka kişiye yazdırıp, en son İdris'in kontrol ettiğini düşündürür. Demek ki, bu nüshanın İdris'in gözetimi altında yazıldığı düşünülebilir.

Ancak *Hatime* kısmının İdris'in el yazısıyla yazılmadığı açıktır ve satır sayısı da önceki varakların hep 25 olduğu halde 27'ye çıkmaktadır. Ayrıca kâğıt ölçüsü VII. ve VIII. *Ketibelerinkinden* biraz büyük ve kâğıt rengi de –bu nüshayı kapatıp yandan bakılırsa iyice anlaşılabilirdiği gibi– daha beyazdır. Dolayısıyla, bu nüshanın *Hatimesinin* sonradan eklendiği düşünülebilir. *Hatimede* İdris'in farklı cümleleri hiç bulunmaması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bu nüsha ve B-3: Ayasofya 3541'deki nüsha ile B-1: Esad Efendi 2199 ve B-2: Esad Efendi 2198'deki nüshaları karşılaştırıldığında, ötekilerin cümle tarzı daha düzenli olduğu ve berikilerde sık sık boş olan olayların tarihleri ötekilerde yazıldığı anlaşılır. Bu yüzden İdris'in önce Esad Efendi 2199 ve 2198'deki nüshaları yazıp, sonra onları temelleştirerek Ayasofya

²⁶ Şükrü, yalnız *Tali'a* kısmının İdris'in eliyle yazıldığını ileri sürüyor (Şükrü, *a.g.e.*, s.133) ve bizim fikrimiz de aynıdır. Ancak Prof. Özcan, bütün bu nüshanın İdris'in eliyle yazıldığını düşünmektedir (Özcan, *a.g.e.*, s.273) ve bu görüş, *Tali'a* kısmının sonunda yazılan kayıttan çıkmış olabilir.

²⁷ VII. *Ketibe*: 1b-221b (aralarında boş sayfalar var), VIII. *Ketibe*: 222b-377b, *Hatime*: 378b-391a.

Ancak Tauer ve Şükrü, bu nüshanın yalnız VII. ve VIII. *Ketibeden* oluştuğunu ileri sürüyorlar (Tauer, *a.g.e.*, s.98; Şükrü, *a.g.e.*, s.137).

3541 ve Nûruosmaniye 3212'deki nüshaların temsil ettikleri nüshayı yazdığını tahmin edebiliriz. Ayasofya 3541'deki nüshanın IV. *Ketibesi* on altı *Destan* olup, 14. *Destan*'ın ekseri kısmının eksik olması, bu süreç içinde meydana gelmesi muhtemeldir.

B-5: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3538.

Varak: 199, ölçü: 351×258mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. VIII. *Ketibeyi* içerir. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-6: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3539.

Varak: 95, ölçü: 345×253mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. I. *Ketibeyi* içerir. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-7: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3540.

Varak: 237, ölçü: 353×260mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. I.-III. *Ketibeleri* içerir²⁸. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-8: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3542.

Varak: 376, ölçü: 351×256mm, satır: 19-20, yazı: Nasta'lik. Birkaç yazı görülmektedir. I.-V. *Ketibeleri* kapsar²⁹. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-9: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3543.

Varak: 268, ölçü: 358×260mm, satır: 21, yazı: Nasta'lik. IV.-VI. *Ketibeleri* kapsar³⁰. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-10: Nûruosmaniye Kütüphanesi, 3210.

Varak: 271, ölçü: 300×245mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. Birkaç yazı görülmektedir. II.-V. *Ketibeleri* kapsar³¹. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e

²⁸ I. *Ketibe*: 1b-93b, II. *Ketibe*: 94b-167b, III. *Ketibe*: 168b-237b (en sonda dört kadar varak eksiktir).

²⁹ I. *Ketibe*: 1b-84a, II. *Ketibe*: 85b-144b, III. *Ketibe*: 145b-216a, IV. *Ketibe*: 217b-291b, V. *Ketibe*: 292b-375a.

³⁰ IV. *Ketibe*: 1b-80a, V. *Ketibe*: 82b-162b, VI. *Ketibe*: 163b-268b.

³¹ II. *Ketibe*: 7b-75a, III. *Ketibe*: 76b-149b, IV. *Ketibe*: 150b-200b (ikinci yarı kısmı eksik), V. *Ketibe*: 201b-271b (ikinci yarı kısmı eksik).

göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır. Şükrü de belirttiği üzere³², aslında VI-II. *Ketibedeki* sağ cenahın 8. *Destanına* âit olması gereken II. Bayezid'in şehzâdesi Ahmed'in çocuklarının sünnetiyle ilgili kayıt bu nüshanın başlarında (v.1b-6b) yer almaktadır. IV. *Ketibe*, 14. *Destan* ile bitip, bu *Destanın* ekserisi eksik olduğu için, bu nüsha yukarıdaki B-3: Ayasofya 3541'deki nüshaya bağlanması gerektiği muhtemeldir.

B-11: İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, F.Y., 225.

Bu nüsha Tauer'in çalışmasında Rızâ Paşa 888'deki nüshaya tekabül eder. Varak: 361, ölçü: 295×210mm, satır: 19, yazı: Nasta'lik. Ancak v.155b'den kâğıt ve yazı değişmektedir. I.-V. *Ketibeleri* kapsar³³. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 10. yüzyılda tamamlanmıştır.

B-12: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Revan 1516.

Varak: 580, ölçü: 330×200mm, satır: 22, yazı: Nasta'lik. I.-VII. *Ketibeleri* kapsar³⁴. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 1000 yılı civarında tamamlanmıştır.

B-13: Âtîf Efendi Kütüphânesi, 1947.

Varak: 263, ölçü: 350×230mm, satır: 30, yazı: Nasta'lik. VI. ve VII. *Ketibeleri* kapsar³⁵. İstinsah kaydı olmayıp, Tauer'e göre H. 1000 yılı civarında tamamlanmıştır³⁶.

III. Heşt Bihişt'in İki Tip Kaydı

(1) A Tipi ile B Tipinin Karşılaştırılması

Şu halde, bu iki tip nüshanın farklarına somut olarak bakacağız. Örnek olarak IV. *Ketibeyi* ele alacağız. Çünkü bu bölümde ayrımlar çok fazladır ve dolayısıyla nüshaların özellikleri de açıkça meydana çıkar.

³² Şükrü, *a.g.e.*, s.137.

³³ I. *Ketibe*: 1b-89a, II. *Ketibe*: 93b-154b, III. *Ketibe*: 155b-235b, IV. *Ketibe*: 237b-278a (II. *Destan* ile bitir), V. *Ketibe*: 282b-361a.

³⁴ I. *Ketibe*: 1b-76a, II. *Ketibe*: 77b-137a, III. *Ketibe*: 138b-204b, IV. *Ketibe*: 205b-244b (II. *Destan* ile bitir), V. *Ketibe*: 245b-326a, VI. *Ketibe*: 327b-410b, VII. *Ketibe*: 411b-580a (A tipinin kayıtları da sokulur).

³⁵ VI. *Ketibe*: 1b-64a, VII. *Ketibe*: 64b-263b

³⁶ Bunlardan başka, Süleymaniye Kütüphânesi, Ayasofya 4320/2 ve Nûruosmaniye Kütüphânesi, 3211'de bulunan iki nüsha, Tauer'in belirttiği gibi (Tauer, *a.g.e.*, s.98, not 1), özet niteliğinde olup, değeri çok azdır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphânesi, Fatih 791/3'teki nüsha, Fâtih Mehmed'in İstanbul fethiyle ilgili VII. *Ketibeden* seçmelerdir.

Heşt Bihişt'in iki tipini temsil eden nüsha olarak, A-1: Süleymaniye Kütüphanesi'nde saklanan Esad Efendi 2197'deki nüsha ile B-1: Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Esad Efendi 2199'daki nüshayı ele alacağız. İkisi de, yukarıda anlatıldığı gibi, İdris Bitlisî'nin kendi eliyle yazılan nüshalardır.

Önce, bu iki tip nüshalarda kullanılan kelimeler ve ifadelerin farklılığı ile ilgili olarak, birkaç örnek verip, inceleyelim.

a) Yıldırım Bayezid'in tahta geçtiği zamandaki Rumeli fetihleri

1389 yılında Kosova savaşında tahta geçen Yıldırım Bayezid, Anadolu'da meydana gelmiş olan isyanlara karşı Bursa'ya doğru ilerlerken başta uç beyleri olmak üzere emirlere Rumeli'ye saldırılmayı emreder. Aşağıda, A tipi ile B tipinin metinleri ve çevirilerini göstereceğiz.

[A tipi (Esad Efendi 2197, v.176a-177a)]

«داستان دوم در بیان آغاز شروع سلطان یلدرم خان بکشور
کشایی و مملکت ستانی و کیفیت انشاء عمارات خیر و بقاع رفیع
المبانی و الحاق مملکت آیدین ایلی و من تشا ایلی و صاروخان
ایلی بممالک موروثی بتوفیق ربانی»

..... هر آینه حکم سلطان بنفاد پیوست که تمامی امرا و لشکریان روم ایلی چون از دغدغه غلبه کفار آن اقطار بکلی مأمون اند و از میامن فتح مبین سلطان سعید شهید مدتها از هجوم مشرکان آنجوانب آسوده دل و مصون اند بعد از غزای بعض ولایات کافری که در آن ولا مقرر شده بود بی توقف با یراق و اثاث کلی جهت عبور دریا بمعبر کلی بولی آیند و همچنین بهمکی امرا و سپاه آنادولی هم فرمان شد که جهت لحوق بر ایات همایون مبادرت نمایند و سلطان با خواص و ملازمان از دار السلطنت ادرنه متوجه دار الملک برسا شد فاما از برسا اولاً تیمورتاش بیک را با بعضی امرا و لشکریان تعیین نمود که برسر مملکت لاس روند و بنهب و غارت و تخریب آنجا لشکریان سرحداتی روم ایلی مغتتم بغنائیم فراوان شوند و جمیع معادن نقره را که در آن جوانب است خصوصاً معدن قراطاباد از تصرف کفار انتزاع نموده بقبضه تصرف در آورند و از امراء عظام روم ایلی فیروز بیک را در سرحد انکروس بایالت ولایت ویدین باز گذارند و جمعی معین از لشکریان را جهت نهب و غارت دایمی حدود کفار هم آنجا بر کمارند و حکومت شهر اسکوب و توابع را بامیر

معظم پاشا اكدی كه از غازیان مشهور بود تفویض فرمود و او را هم با بعضی امرا و سپاه بغزای اطراف نزدیک مملکت خود مقرر نمود چون امرا و لشکریان روم ایلی همگی فیروز جنگ و موفق بفتوحات باز گشتند بر وفق اشارت سلطانی متوجه ملازمت معسکر همایون شده از دریا گذشتند و در دار الملک برسا بعتبه بوسی سلطان رسیدند

"2. *Destan*: Allah'ın tevfiğiyle Sultan Yıldırım Han'ın, ülkenin fethi ve memleketin zaptını başlatması, hayırlı imaretler ve yüksek binalar yaptırması ve Aydın-ili, Menteşe-ili ve Saruhan-ili'nin memleketlerini miras kalmış olduğu memleketlere katması.

..... Sultan'ın emri şöyle verilmiştir: Rumeli'nin her emîrleri ve askerleri, o taraflardaki kâfirlerin saldırıları telaşından tamamen emin bulunup, şehit ve said Sultan'ın (I. Murat) besbelli fethinin uğurları yüzünden uzun süredir o bölgelerdeki müşriklerin hücumlarından gönlü rahat ve korunmuş oldukları için, o sürede kararlaştırılmış olan birkaç küfür vilayetlerine gaza yaptıktan sonra durmayıp bütün silah ve donatım ile denizden geçmek için Gelibolu iskelesine gelsinler. Aynıyla Anadolu'nun emîrleri ve sipahlarına da, padişah sancaklarına acele ile gelmeleri emredilmiştir. Sultan ise, ileri gelenleri ve mülazımları ile darü's-saltanat Edirne'den darü'l-mülk Bursa'ya yöneldi. Fakat [Bayezid] Bursa'dan, önce Timurtaş Bey'e birkaç emîr ve asker verip, şöyle emretmiştir: Laz memleketi üzerine gidin, orasının yağma ve harabıyla Rumeli'nin sınırlarındaki askerler birçok ganimet alsınlar, o taraflarda bulunan bütün gümüş madenlerini, özellikle Kıratova madenini kâfirlerin idarelerinden koparıp yönetin, Rumeli'nin büyük emîrllerinden birisi olan Firuz Bey'i Engürüs'ün sınırında Vidin vilayetinin idaresi için koyun ve askerlerden bir kısmını, kâfirlerin uçlarını devamlı yağma etmek için aynı yere atayın. Ve [Bayezid] Üsküb şehri ve civarlarının yönetimini meşhur gazilerden birisi olan büyük emîr, Paşa Yiğid'e bıraktı. Ona da birkaç emîrler ve sipahlar ile kendi memleketin civarlarına gaza yapmasını emretmiştir. Rumeli'nin bütün emîrleri ve askerleri savaşta yenip, fetihleri başarıp dönünce Sultan'ın emrine uyararak padişah karargahına yönelip, denizden geçtiler ve darü'l-mülk Bursa'da Sultan'ın eşiğine öptüler. "

[B tipi (Esad Efendi 2199, v.186a-187b)]

« داستان دوم در بیان آغاز شروع سلطان اسلام یلدرم خان بکشور کشایی و ممالک ستانی و بنیاد طلوع خورشید فتح و نصرت او بضرپ تیغ شوکت و بسالتش از مشرق تا یید ربانی و کفتار در الحاق مملکت ایدین ایلی و منتشا ایلی و صاروخان [ایلی] بمملکت پدیری و استوار حکومت نواب و کماشتکان او در آن ممالک مابین معدلت و داوری »

..... هر آینه حکم سلطان اسلام نافذ شد که جمیع امرا و لشکریان روم ایلی چون از غلبه و استیلاء کفار آن اقطار بکلی محفوظ و مأمون شده اند و از برکات و میامن فتح مبین سلطان سعید غازی مراد حالیا مدتها از تعرض مشرکان آن حدود آسوده دل و مصون کشته اند بی توقف یراق و مصالح گذار و معبر کلی بولی را جهت عبور سلطان و خواص خدام و ارکان مهیا دارند و احکام و مناشیر بحکام و سیاه ممالک انادولی نافذ شد که تکمیل اسباب و مصالح سفر کرده توجه تمام باتمام ضروریات غزا و کارزار کمارند و سلطان با خاصکیان و مقریان از دار السلطنت ادرنه متوجه دار الملک برسا شد و عظماء امراء ممالک روم ایلی را با تیمورتاش بیک تعیین فرمود که هر یک علیحده با بعضی امرا و صناید و اخنجیان روم ایلی متوجه غزا و جهاد کردند و بزودی زود متعاقب سلطان بانادولی روند و در برسا بر ایات منصوره ملحق شوند اولاً تیمورتاش را برسر مملکت لاس فرستاد و بنهب و غارت و تدمیر و تسخیر آن ولایت فرمان داد و امر فرمود که تمامی معادن نقره که در آن جانب باشد مثل معدن قرطاباد از دست کفار انتزاع کرده بقبضه تصرف در آورد و از امراء عظام روم ایلی فیروز بیک را در سرحد ممالک انکروس در شهر و ولایت ویدین مقرر داشت و جهت سبی و غارت و تاراج سرحد کفار او را بر جمعی مجاهدان بسیه سالاری کماشت و حکومت و ایالت اسکوب و توابع را بامیر معظم پاشا ایکدی که از مشاهیر غزاة و کماة بوده است تفویض فرمود و او را هم با بعضی امرا و سپاه بتوجه غزا [ی] آن حدود اشارت نمود چون امرا و لشکریان روم ایلی درین ولا فیروز جنگ بر اعداء دین و دولت و موفق بفتوحات و فایز بمصلیات (؟) و تأییدات معنی و صورت شده بودند سلطان تمام آن سیاه نصرت فرجام را بملازمت بارگاه اسلام پناه طلب فرمود و بر حسب امر همایون هر کدام از امرا و صناید روم ایلی عازم خدمت درگاه سلطانی شده در برسا ملاقات نمود

“2. *Destan*: İslam Sultanı, Yıldırım Han’ın ülkenin fethi ve memleketlerin zaptını başlatması, onun fethi ve başarının güneşinin, şevketi ve dilâverliğinin kılıcının darbıyla Allahın desteğinin doğusundan doğmasını temellendirmesi, Aydın-ili, Mentеше-ili ve Saruhan[-ili]’nin memleketlerini babanın memleketine katması ve onun naipleri ve vekillerinin o memleketlerde adalet ve doğruluk arasında yönetimlerini kuvvetlendirmeleri.

..... İslam Sultanının emri şöyle verilmiştir: Rumeli’nin her emîrleri ve askerleri, o taraflardaki kâfirlerin saldırı ve istilalarından tamamen korunmuş ve emin bulunup, said Sultan, Gazi Murad’ın besbelli fethinin bereketleri ve uğurları yüzünden şimdi uzun süredir o sınırlardaki müşriklerin saldırılarından gönlü rahat ve korunmuş oldukları için, durmayıp silahlamp Sultan, ileri gelenleri ve devlet erkânının [denizden] geçmeleri için Gelibolu iskelesini hazırlasınlar. Ve Anadolu’daki hâkimler ve sipahlara, seferin donatılarını tamamlayıp gaza ve savaşa lâzım gelen şeyleri hazırlamaları emredildi. Sultan ise, hasekiler ve mukarribleri ile darü’s-saltanat Edirne’den darü’l-mülk Bursa’ya yöneldi. Rumeli memleketlerinin büyük emîrlere Timurtaş Bey’i [başkumandan olarak] atayıp, şöyle emretmiştir: her biri ayrı olarak Rumeli’nin birkaç emîri, kumandanı ve akıncısıyla gaza ve cihada yöneltin, [ondan sonra] hızlı olarak Sultan’ın arkasından Anadolu’ya gidip, Bursa’da zafer sancakların altına katılın. Önce Timurtaş’ı Laz memleketi üzerine gönderip, o vilayeti yağma, harap ve fethetmesini emretti. Ve o tarafda bulunan bütün gümüş madenlerini, meşelâ Kıratova madenini kâfirlerin elinden koparıp yönetmesini emretti. Ve Rumeli’nin büyük emîrlere birisi olan Firuz Bey’i Engürüs memleketlerinin sınırında Vidin şehri ve vilayetinde kararlaştırdı. Kâfirlerin sınırında esir almak ve yağma etmek için onu bir kısım mücahitlerin kumandanlığına atadı. Üsküb ve civarlarının yönetimi ve idaresini meşhur gaziler ve kahramanlardan birisi olan büyük emîr, Paşa Yiğid’e bıraktı. Ona da birkaç emîr ve sipah ile o sınırlara gazaya gitmesini işaret etti. Rumeli’nin bütün emîrleri ve askerleri bu sırada din ve devletin düşmanlarını yenmiş, fetihleri başarmış ve iç ve dışın bereketleri(?) ve desteklerini kazanmış olduğu için Sultan bütün zafer sipahına İslam’ın sığınma yeri olan bargahda hizmet etmesini talep etti. Padişah’ın emrine uyarak Ru-

meli'nin bütün emîrleri ve kumandanları Sultan'ın dergahında hizmet etmeye yönelip, Bursa'da kavuştular."

Yukarıda altını çizdiğimiz kısımlar, A tipi ile farklı olan kısımlardır. Her şeyden önce iki tip nüshaların sözbaşlarının birbirinden çok farklı olduğu göze çarpar. Genellikle sözbaşına bakılınca, hangi tipe bağlandığını ayırabiliriz.

Umumiyetle, A tipiyle karşılaştırıldığında B tipindeki cümleler itnâplı ve uzun olduğu halde özündeki anlamı iyice ifade etmediği hissedilir. Meselâ, B tipinin sözbaşındaki بنیاد طلوع خورشید فتح و نصرت او بضرب kısmı, esaslı bir anlam taşımamaktadır. Bir de, metnin ortalarındaki Bayezid'in Timurtaş'a Rumeli fetihini emrettiğini anlatan kısımda "Rumeli memleketlerinin büyük emîrlere Timurtaş Bey'i [başkumandan olarak] atayıp, şöyle emretmiştir: her biri ayrı olarak Rumeli'nin birkaç emîri, kumandanı ve akıncısıyla gaza ve cihada yöneltin Önce Timurtaş'ı Laz memleketi üzerine gönderip, o vilayeti yağma, harap ve fethetmesini emretti." şeklinde iki ayrı emir verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca son kısımda B tipi, Bayezid'in emîrlere Bursa'ya gelmesini emrettiğini ve emîrlerin o emrine uyararak Bursa'ya geldiklerini anlatıyorsa da, A tipinde ise yalnız, Bayezid'in emrine uyup, Bursa'ya geldikleri şeklinde kısaca hulasa edilmektedir.

İki tip arasında anlamları farklı olan kısımlar da bulunmaktadır. Örneğin, A tipinde "Fakat [Bayezid] Bursa'dan, önce Timurtaş Bey'e birkaç emîr ve asker verip, şöyle emretmiştir: Laz memleketi üzerine gidin, orasının yağma ve harabıyla Rumeli'nin sınırlarındaki askerler birçok ganimet alsınlar Rumeli'nin büyük emîrlerinden birisi olan Firuz Bey'i Engürüs'ün sınırında Vidin vilayetinin idaresi için koyun" şeklinde kaydedilen kısım, emrinin Timurtaş'tan Firuz Bey'e verildiğini gösterebilir. Buna tekabül eden B tipindeki kayıt ise, Bayezid'in Timurtaş ve Firuz'un her birine emrettiğini göstermektedir. Sonraki Paşa Yiğit'e verilen emirle ilgili kayıtlara bakıldığında her iki tipte, bizzat Bayezid'in emrettiği açık olduğu için, B tipinin kaydı daha doğrudur denilebilir.

b) Selânik'e saldırı

[A tipi (Esad Efendi 2197, v.188a)]

چون سلطان غازی از راه امیدواری و سر فرازی از معبر کلی بولی بممالک دریا کنار روم ایلی نهضت فرمود و اولاً عازم شهر و حصار سلانیک شد که معبر و ممر سپاه فرنک و مفر و مقر اعتمادی آن طایفه بی دین و فرهنگ بود و بسرعت هرچه تمامتر در آن شهر و حصار بسط لواء انتقام فرمود

“Gazi Sultan ümit ve yükseklik yoluyla Gelibolu geçidinden Rumeli’ndeki sahil memleketlerine yola çıkmıştır. Önce, Frenk sipahının geçidi ve yolu olan ve o dinsiz ve akılsız kavmin dayandığı sığınak ve karargah olan Selânik şehri ve hisarına yöneldi. Mümkün olduğu kadar hızlı olarak, o şehir ve hisarda intikam bayrağını yaymıştır.”

[B tipi (Esad Efendi 2199, v.201b-202a)]

و شاه غازی از سر امیدواری باعانت حضرت باری از معبر کلی بولی از دریا عبور فرمود و لشکر روم ایلی که از حدوث این واقعه کفار مضطرب الحال و منتظر انزال مواکب جلال می بودند چون استماع توجه رایات اقبال کردند هر یک از امرا و سپهسالاران روم ایلی بمقاومت و مدافعه کفار با سیاهی از مجاهدان جمعیت تمام نمودند و لیکن جهت انتظار قدوم همایون از مکاوحه و جدال ممتنع می بودند تا آنکه سلطان از دریا عبور فرمود و اولاً عزیمت شهر و حصار سلانیک نمود چون بلده مذکوره از جمله ممالک فرنکیان برین جانب دریا در حدود روم ایلی بود و جهت عبور لشکر فرنکیان عدیل معبر قسطنطنیه و کلی بولی مینمود و محل اعتمادی قوم فرنک و بندرگاه بزرگ آن کفار بی دین و فرهنگ در آن سرحد همان شهر داشتند و لایزال لشکریان ممالک فرنک بانجا متوجه شده از دریا می گذشتند هر اینه سلطان بی آرام و درنگ آن ولایت را موطنی اقدام عساکر بهرام انتقام نمود

“Gazi Şah, tanrının yardımına güvenerek Gelibolu geçidinden denizi geçmiştir. Bu kâfirlerin olayının [Hıristiyan gemilerinin Selânik sahiline yaklaşmaları] ortaya çıktığından rahatsız olup, ulu alayların gelmelerini umutmakta olan Rumeli’nin askerleri, ikbal sancaklarının yöneldiğini haber alınca, Rumeli’nin emîrleri ve ku-

mandanlarından her birisi kâfirlere karşı koymak ve korumak için mücahitlerden oluşan sipah ile büsbütün birleştiler. Fakat Padişah'ın gelmesini beklemek için savaştan çekiniyorlardı. Bu müddet zarfında Sultan denizden geçip, önce Selânik şehri ve hisarına yönelmiştir. Zikredilen şehir, Rumeli'nin sınırlarındaki bu sahilde Frenklerin memleketlerinden birisi olup, Frenk askerlerinin geçişinde Kostantiniye ve Gelibolu geçidiyle aynı önemi taşıyordu. O sınırdaki bu şehirde Frenk kavminin dayandığı yer ve o dinsiz ve akılsız kâfirlerin büyük limanı vardı ve devamlı Frenk memleketlerinin askerleri oraya yönelip, denizden geçiyorlardı. Onun için zorunlu olarak Sultan durmadan gecikmeden o vilayete intikamın Behram'ının askerlerinin ayağını basmıştır.”

Bayezid'in Rumeli'ne geçişindeki Rumeli'ndeki emîrler ve askerlerin hareketleri ile ilgili kayıt, yalnız B tipinde bulunup A tipinde görünmemektedir. Ayrıca iki tipteki Selânik ile ilgili kayıtlar karşılaştırılınca, A tipinde, “Frenk sipahının geçidi ve yolu olan ve o dinsiz ve akılsız kavmin dayandığı sığınak ve karargah olan Selânik” diye kısaca yazılmasına karşın, B tipinde ise, “Zikredilen şehir, Rumeli'nin sınırlarındaki bu sahilde Frenklerin memleketlerinden birisi olup, Frenk askerlerinin geçişinde Kostantiniye ve Gelibolu geçidiyle aynı önemi taşıyordu. O sınırdaki bu şehirde Frenk kavminin dayandığı yer ve o dinsiz ve akılsız kâfirlerin büyük limanı vardı ve devamlı Frenk memleketlerinin askerleri oraya yönelip, denizden geçiyorlardı” şeklinde aşağı yukarı iki kat somutluğuyla yazılmaktadır. Genellikle B tipindeki kayıtlar A tipindekinden daha uzun ve somut olma eğilimini taşımaktadır.

Bir başka örneğe daha bakalım. Aşağıya alınan kayıt, Bursa velisi olarak bilinen ünlü Emîr Sultan'a Yıldırım Bayezid'in, Bursa'da yaptırdığı Ulu Cami'yi sorması ve Emîr Sultan'dan camiin dört köşesinde meyhane yaptırması gerektiği cevabını alması, utanarak içkiyi bırakmasını anlatan meşhur hikâyenin başlangıç bölümüdür.

c) Emîr Sultan (Emîr Seyyid)'in hikâyesi

[A tipi (Esad Efendi 2197, v.195a)]

..... سید شمس الدین محمد بخاری المشهور بامیر سید «قدس
الله سره» که از اکابر اولیاء زمان بود و مسلم بتقدم ارباب طریقت
و حقیقت در آن اوان در آن هنگام که سلطان طرح مسجد جامع

کبیر و مدرسه انداخته بود و بعضی از ارکان و قوایم بنیان بقبهٔ آسمان بر افراخته روزی با حضرت سید برسر عمارت مسجد عقد صحبتی ساختند.....

“Emîr Seyyid adıyla meşhur olan Seyyid Şemsüddin Mehmed Buharî < *Sırrı mukaddes olsun!* > –zamanın büyük velilerinden birisi olup, o zamanki [diğer] tasavvuf ehlinde daha yüksek olduğu açığı– Sultan’ın büyük cami ve medrese yaptırıp, binanın birkaç sütununu göğe yükseltmiş olduğu zaman bir gün Seyyid hazretleri ile camiden sohbet etti.”

[B tipi (Esad Efendi 2199, v.210b)]

..... سید شمس الدین بخاری «قدس الله سره» که شرنمه از مناقب او در محل ذکر هجرت آنحضرت بدیاری روم مذکور و مرفوم شده در ان هنگام که سلطان طرح مسجد جامع و مدرسه انداخته بود و بعضی از اساس و ارکان مسجد بقبهٔ سما بر افراخته روزی برسر عمارت مسجد مذکور با سلطان اسلام عقد صحبتی ساختند.....

“Seyyid Şemsüddin Buharî < *Sırrı mukaddes olsun!* > –onun menkıbelerinden bir kısmı, o hazretlerin Rum bölgesine göçmesi kaydedilen bölümde zikredilmişti– Sultan’ın büyük cami ve medrese yaptırıp, camii birkaç temelini ve sütununu göğe yükseltmiş olduğu zaman bir gün zikredilen camiden İslam Sultanı ile sohbet etti.”

Burada da çeşitli farklılık görünmektedir. Özellikle B tipi, Emîr Sultan’ın, Ulu Cami üzerinde “İslam Sultanı (Bayezid)” ile sohbet ettiğini kaydediyorsa da, A tipinde ise, “Seyyid hazretleri” yani Emîr Sultan kendisi ile sohbet ettiği gibi anlatmakta ve açığa fikir karışmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz birkaç örneklerden de anlaşıldığı üzere, IV. *Ketibeye* âit B tipindeki kayıtların, A tipindekinden daha uzun olma eğilimini taşıyıp, bazen itnâplı da olduğu hissedilir. Fakat kayıtların içeriğine bakılınca, iki tip arasında temelinden farklılık bulunmayıp, ancak bazen muhteva ve gramer açılarından B tipinin daha doğru olduğu kısımlar görülmektedir.

(2) B Tipinde Görülen Orijinal Kayıtlar

Yukarıda iki tip nüsha arasında görülen kelime ve ifade farklılığı ile ilgili inceleme yaptık. Gerçekten de IV. *Ketibe*de böyle farklılıklardan daha ciddi bir husus bulunmaktadır ki o da bu *Ketibenin* yapısıdır.

Makalemizin başlarında anlattığımız üzere, IV. *Ketibe* önsöz ve metinden oluşup, ayrıca önsöz kısmı iki *Mukaddimeye* ayrılır. Birinci *Mukaddimedede* Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışı ve I. Murad'ın ölümü ele alınmakta ve ikinci *Mukaddimedede* ise, Yıldırım Bayezid ile eş zamanlı İran bölgesindeki hükümdarlar ile ilgili haberler kaydedilmektedir. Ve bu ikinci *Mukaddimedede* –herhalde Şerefü'd-Din 'Alî Yezdî'nin *Zafer-nâmesinden* haber alarak– Timur'un Orta Asya ve İran'da iktidara geçme süreci anlatılır. İlhanlı sultanı Ebû Said'in ölümünden başlayarak, Timur'un Semerkand'da iktidara geçmesi, *Üç Yıllık Sefer* (1386-8) ve *Beş Yıllık Sefer* (1392-6) diye adlandırılan bir seri İran seferleri ve Hindistan seferi (1398-9) anlatılmakta ve en sonunda *Yedi Yıllık Seferde* (1399-1403) yeniden İran'a yürüyen Timur'un, Osmanlı Devleti'ne sığınan Celâyirli hükümdarı Sultan Ahmed ve Karakoyunlu Kara Yusuf'un teslimi hakkında Bayezid ile müzakereye giriştiği süreci yani Ankara savaşının arifesine kadar durumlar yazılmaktadır.

Buraya kadar olan kısımda iki tip nüsha arasında, yukarıda görülen kelime ve ifade farklılığı dışında yapı bakımından ayırım yoktur. Fakat metne girince, büyük bir farklılık meydana çıkar. A tipindeki metin on altı *Destan*dan oluşursa da, B tipi ise on yedi *Destan* içerir. Bu durum, A tipinde B tipindeki 15. *Destan*la eşit olan kısım bulunmayıp, sonraki *Destan*ın, yani B tipindeki 16. *Destan*ın A tipinde 15. *Destan* diye hesaplanmasına sebep olur. Niçin böyle farklılık ortaya çıkmıştır? Bu sorunu çözmek için önce B tipinde bulunan 15. *Destan*ın içeriğini özetlememiz gerekir:

“Timur *Beş Yıllık Seferde* İran'a yürüdüğü için Sultan Ahmed ile Kara Yusuf Memlukululara sığındı ise de, ikisi Memluklu sultanı Berkuk tarafından hapsedildiler. Sonra Timur Deşt-i Kıpçak'a yönelip, Semerkand'a döndükten sonra Hindistan seferiyle meşgul olmuştur.

800/1397-8 yılında Yıldırım Bayezid Sûriye'ye yürüyüp, Malatya, Divriği ve Behisni'yi zaptetti. Sonra Kemah'ı fethetmiştir.

O zamanlarda Karaman-oğlu Mustafa Çelebi ayaklandığı için Bayezid Timurtaş'ı gönderip, Niğde'yi fethettirdi. Bayezid dönüşte Niğde'de kışlatıp, 801/1399 yılı baharında Bursa'ya dönmüştür.

Timurtaş ondan sonra da Karaman-ili'nin fethiyle meşgul oldu ise de, Timur *Yedi Yıllık Seferde* Rum bölgesine yürüdüğü için Bayezid tarafından geri çağırıldı. Ayrıca Sultan Ahmed ile Kara Yusuf da Osmanlı ülkesine sığındılar.

803/1400-1 yılında Timur Anadolu'ya yürüyüp, Sivas'ı fethetti, sonra Sûriye'ye yöneldi. O sırada Bayezid Erzincan'a yürüyüp, hâkimi Tahirten (Mutahharten)'e boyun eğdirmiştir.

804/1401-2 yılı kışında Sûriye seferinden dönen Timur, kışlak olan Karabağ'dan Bayezid'e elçi göndermiştir."

Demek ki bu *Destanın* içeriğinin çoğu, önsözdeki ikinci *Mukaddimede* anlatılanların tekrarıdır. Bu nedenle A tipinde, B tipinde bulunan 15. *Destanın* silinmesi muhtemeldir. Önsöz ile aynı olayları anlatan 15. *Destanı* içeren B tipinin, yukarıda belirttiğimiz üzere, itnaplı olmasının sebeplerinden birinin de bu olduğu söylenebilir. Fakat aynı zamanda A tipi, B tipindeki 15. *Destanı* sildiği için, 15. *Destanın* metninde Timur'dan hiç bahsetmeyerek, 1401-2 yılı kışında Bayezid'e Kara Yusuf'u sürmesini talep eden elçiyi göndermesi şeklinde, Timur'a birdenbire değinmiştir. Bu durumun, her ne kadar "bu olay –yani Sultan Ahmed ile Kara Yusuf'un Osmanlı Devleti'ne ilticaları– yukarıda anlatılmıştı" şeklinde açıklandıysa da, yine de ansız olduğu inkâr edilemez.

Ayrıca daha büyük bir farklılık, A tipinde 14. *Destanın*, sözbaşı ve birkaç satır cümlelerle bitmesi ve ondan sonraki birkaç sayfanın boş kalmasıdır. Onun sebebi belli değilse de, İdris'in, silinen 15. *Destanın* bir kısmını buraya sokmak istemiş olduğu da düşünülebilir. 14. *Destanı* sonradan düzeltmek istemiş olması, birkaç sayfalık boşluğun bulunmasından açıktır. Fakat sonra, belli olmayan nedenler için bugüne kadar boş kalmış olması muhtemeldir.

Böyle büyük bir farkı içeren kısım, yani B tipindeki 14.-15. *Destanlarda*, Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Bey ile ilgili orijinal bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda bunlarla ilgili metinleri gösterelim.

a) Timurtaş'ın Kalecik ve Çankırı'yı fethetmesi

14. *Destanda*, 798-799 yılları arasında –sözbaşına göre 798-800 arasında– meydana gelen olaylar anlatılır ve bunların içinde bugüne kadar

bilinmeyen Timurtaş'ın Kalecik ve Çankırı fethini ayrıntılı olarak ifade eden metinler bulunur.

Yukarıda zikredildiği gibi, A tipi (Esad Efendi 2197, v.197b-198a), sözbaşı ve birkaç satır cümle ile birdenbire biter. Şöyledir:

« داستان چهاردهم در ذکر فتوحات سلطانی که در مابین شهور سنه ثمان و تسعین و سبعمانه تا سنه ثمان مائه دست داد و ذکر سبقت یافتن تیمورتاش بیک بفتح ولایت قنغری و توابع و توفیق سپاه اسلام بفتح ولایت ترخاله و ینکی شهر و مدینه الحکماء آتته و دربند لکوستم در حدود روم ایلی و فتح شهر ملاطیه و دورکی و بهسنی از حدود شام با توابع و بلاد »

چون ابواب فتوحات متوالی و تأییدات متتالی بر رخسار اقبال و چهرهٔ آمال صاحب دولتی مؤید کشاده گردد و بمیامن سعادات ازلیه و توفیقات لم یزلیه بواعث و اسباب

Buna karşı, B tipinde (Esad Efendi 2199, v.214a-215a) şöyle yazılmaktadır:

« داستان چهاردهم در بیان فتوحات ممالک و ولایاتی که سلطان اسلام را فیما بین سنه ثمان و تسعین و سبعمانه تا سنه ثمانمانه دست داد و تفصیل ابواب نصرت که بتوجه رایت منصورهٔ سلطانی بارسال امرا و عساکر ظفر مآثر بر روی دولت سلطان کشاد و ذکر سبقت یافتن تیمورتاش بیک بفتح ولایت قنغری و توابع بر حسب اشارت سلطانی در آن ایام و توفیق یافتن سلطان بفتح ولایات ترخاله و ینکی شهر و مدینه الحکماء آتته و دربند لکوسیم در روم ایلی و فتح شهر ملاطیه و دورکی و بهسنی از ممالک شام »

چون ابواب فتوحات متوالی و تأییدات متتالی بر رخسار اقبال و چهرهٔ آمال صاحب دولتی مؤید کشاده گردد و بیمن سعادات ازلی و توفیقات لم یزلی اسباب تمکین فرخنده طالعی بر مسند سروری و بر مقام شریعت کستری آماده شود در هر مقصد که تعلق ضمیر صایب تدبیرش توافقی پذیر نماید البته بمعونت مالکان ازمهٔ تقدیر آن مطلب بانجاح مقرون افتد و در هر عزیمتی از مباحی دینی و مآرب دنیوی بر منتهای همت خود مظفر و همایون گردد بتخصیصی که در تحصیل مطالب آن سعادت‌مند مطمع انظار هم عالی رتبتش نظام ملک و دین باشد و انتظام مصالح اسلام و

مسلمین چنانچه این مدعی از مجاری احوال و آمال سلطان مجاهدان و خسرو غازیان مبرهن و مؤید است و درین چند واقعه که در طی این داستان مروی است بغایت نمایان و پیداست

هر کجا رای نیرو بخت جوان بهم آمد چنین نهاد بنیاد

فتح اول که در اوایل شهور سنه ثمان و تسعین و سبعمانه روی نمود و چهره فتح و ظفر از آینه تیغ نواب سلطان در جلوه گاه ولایت کانگری از ورای تنق تواری بکشود حال آنکه چون سلطان از غزای اسطنبول مراجعت فرمود تیمورتاش بیک از سلطان التماس رخصت و اجازه توجه بفتح ولایت کانگری نمود بعد از رخصت سلطانی چند روز در انکوریه که مقر حکومت و ایالت تیمورتاش بود امرا و عساکر ممالک آنادولی را مجتمع ساخت و طرح یراق و اهبت نهضت و توجه میان لشکریان انداخت و در بدایت عزیمت اولاً بحصار قلعه جوک رسید و آن قلعه را بعساکر منصوره محصور گردانید و دو سه روز که صدمات قهرمان لشکر سلطانی باهل قلعه رسید حاکم حصار هیچ تدبیری بغیر تسلیم ملک و طلب امان مناسب و صلاح ندید و بعد از تأکید عهود و میثاق مملکت و حصار را تسلیم تیمورتاش بیک نمود و خون و عرض خود را باین طریقه مصون و محروس فرمود بعد از فتح قلعه جوک برسر کانگری هجوم نمودند و چند روز حصار آنجا را در حیظه محاصره محصور کردند و بکرات و مرآت جنگهای عظیم انداخته اهل قلعه را از هر جهت بتنگ آوردند اتفاقاً شیخ عثمان نام شخصی نزد تیمورتاش آمد و بر مثال ملهمان غیب ترجمان طریق هدایت و ارشاد آن لشکر سلطان شد و چنان نمود که در پایین قلعه دهلیزی است از آینه قدیم کافری که چون در آن دهلیز در آیند بر اهی پنهان بغایت سهل و آسان بر قلعه صعود میتوان نمود و تیمورتاش هم جهت تحقیق صدق آن خبر جمعی از دلاوران را بان محل معهود فرستاد و آن مخبر صادق آثار و علامات آن ممر را بان جماعت نشان داد و هدایت و ارشاد او مطابق واقع و موافق صدق افتاد و تیمورتاش نیز تسخیر قلعه را از آن ممر مقرر داشت فاما اولاً طریقه استصلاح و شیوه اصلح صلح را از دست نکذاشت و جهت الزام و حجت خصما کسی برسالت باهل قلعه فرستاد و بنصایح و مواعظ ایشان را بطریق اصوب نشان داد و بوعد و وعید هر دوان جماعت را تهدید و تشدید نمود فاما درین مطارحه کسی از اهل قلعه بر سبق آن مقدمه شیخ عثمان واقف و مطلع نبود و از غفلت و ذهول از مضمون بصدق مقرون « او یأتیهم العذاب من

حيث لا يشعرون» بقانون معهود و نهج سابق بجواب نا صواب و سد باب(?) مخاطبه در اندیشهٔ حسن مآب اصرار نموده آغاز جنگ و جدال نهادند و در پیغام تیمورتاش و تسلیم قلعه سخنان سخت نا هموار باز فرستادند

فاولی له من همته ذللت لها صعاب العلى لولا الزمان المعاند

تیمورتاش همان شب آن مردم صاحب وقوف را از راه آن زیر زمین و دهلیز بجانب قلعه فرستاد و صباح بقانون معتاد از بیرون قلعه بنیاد جنگ و جدال نهاد و از مسلک استیلا و بحکم تحکم «ویاتیکم العذاب من فوقکم ومن تحت ارجلکم» قلعه را از درون و بیرون بعساکر منصور محصور کرد و بیک ساعت حصار را از راه پنهان و آشکار در حیطهٔ تسخیر در آورد و کردن متمردان قلعه را خصوصا حاکم و سپاهیان را بشمشیر سیاست منقاد ساخت و رایب ظفر و شادکامی را بر کنکرهٔ قلعهٔ بلند پایه بر افراخت

اگر محاصرهٔ آسمان کند رایش بیک دو ماهش هر نه حصار بکشاید

چون حصار کانگری که اصل الباب آن مملکت بود مسخر شد تسخیر و فتح سایر اماکن و مساکن مقرر گشت و تیمورتاش جمیع قلاع را مضبوط و محفوظ ساخت و بقانون مستمر خاندان عثمانی مراسم عدل و رعیت پروری میان سکنهٔ آن ولایت انداخت

هر کجا رایب تو سایه فکند نام آن بقعه کشت عدل آباد

فتح ثانی سلطان اسلام که در شهر سنه تسع و تسعین و سبعمانه روی نمود تسخیر ولایت و شهر آئنهٔ مدینه الحکماء و ولایت ترخاله و ینکی شهر و دربند لکوسیم بود

Özetini gösterelim:

“14. *Destan*: 798/1395-6 yılı ile 800/1397-8 yılı arasında İslam Sultanının başına gelen memleketlerin fetihleri, Timurtaş'ın Sultan'ın emrine uyararak Çankırı ve civarlarını fethetmesi ve Sultan'ın Rumeli'nde Tırhala, Yenişehir, Atina ve Derbend-i Lakūsīm'i ve Sūriye'de Malatya, Divriği ve Behisni'yi fethetmesi.

..... 798 yılı başlarında meydana gelen birinci fetih şöyledir:

Sultan İstanbul'a gazadan dönünce Timurtaş³⁷ Sultan'dan Çankırı bölgesini fethetmesinin iznini dilemiştir. Sultan'dan izin alan Timurtaş birkaç gün kendi egemenliği altında bulunan Ankara'da Anadolu'nun emîrleri ve askerlerini çağırıp, sefer için hazırlıklar yaptı. Timurtaş önce Kalecik'e yürüyüp, iki üç gün kuşatmaktan sonra fethetti. Sonra Çankırı'ya yürüyüp, kaleyi birkaç gün kuşattı. Şeyh Osman adlı bir kişi Timurtaş'ın önüne gelip, kalenin altında yeraltı geçidinin bulunması ve oradan kale içine girebileceğini haber verdi. Bu haberin doğru olduğunu adamlarına kontrol ettiren Timurtaş, önce kaleye elçi gönderip, teslimi talep etti. Kabul edilmediğini öğrenince yeraltı geçidi yoluyla Çankırı'yı fethetmiştir. Civarlarını da zaptedip, Osmanlı hanedanının kanununa uyarak o bölgeye adalet yaymıştır.

799 yılında meydana gelen Sultan'ın ikinci fethi, Atina, Tırhala, Yenişehir ve Derbend-i Lakūsīm'in fetihleridir. ”

Kalecik ve Çankırı'nın fetihleri başka Osmanlı kroniklerinde de yazılıyorsa da,³⁸ 798/1395-6 yılında Anadolu Beylerbeyi Timurtaş tarafından yapılması *Heşt Bihişt*'e özgün bilgilerdir. Ancak sözbaşında zikredilen Malatya bölgesinin fethiyle ilgili kayıtlar bu *Destanda* görülmez ve sonraki 15. *Destanda* yazılmaktadır.

b) Timurtaş'ın Karaman seferi ve Taş-ili (İç-il)'nin fethi

Yukarıda anıldığı gibi A tipinde, B tipindeki 15. *Destanla* eşit olan kısım hiç görülmez. B tipine (Esad Efendi 2199, v.216b) göre, 15. *Destan* şu sözbaşıyla başlamaktadır:

« داستان [پانجدهم] در بیان کیفیت التجا و توسل سلطان احمد بغدادی و فرا یوسف شهریار قرا قوینلو بظل دولت سلطانی و اطمینان خاطر ایشان در سایه حمایه سلطان اسلام از حوادث آن روزگار پریشانی و تصاریف آفات زمانی و کفتار در وقوع فتوحات ارزنجان و تسخیر ملاطیه و دورکی و بهسنی از لواحق

³⁷ B tipine (Esad Efendi 2199, v.192a) göre, Yıldırım Bayezid Eflak seferinde Anadolu'yu korumak için Anadolu Beylerbeyi olan Timurtaş'ı Ankara'da koymuştu (در آن توجه) امیر الامراء آن ولایت بود جهت غزای افلاق سلطان در ممالک آنادولی تیمورتاش بیک را که () [محافظت مملکت در جانب انکوریه گذاشته بود].

³⁸ Bk. J. H. Mordtmann-[Fr. Taeschner], "Çankırı", *Encyclopaedia of Islam* (Yeni Baskı), Cilt II, s.13.

شام در خلال آن انقلابات ایام و ذکر واقعات متنوعه از فتوح بلاد قرامان و ظهور اسباب فتنه و فساد از هر جهت بسرحد مملکت روم در آن اوقات بی انجام»

[Özet]

“[15.] *Destan*: Sultan Ahmed ile Kara Yusuf'un, Yıldırım Bayezid'in katına sığınması, Bayezid'in Erzincan'ı fethedip Sûriye bölgesindeki Malatya, Divriği ve Behisni'yi zaptetmesi ve Karaman-ili'ni fethetmesi”

Bu sözbaşından sonra Timur'un *Beş Yıllık Seferi* nedeniyle Sultan Ahmed ile Kara Yusuf'un Memlûklulara kaçıp da Memlûklu sultanı Berkuk tarafından hapsedilmesi ve sonra Timur'un Deşt-i Kıpçak'a yürüyüp, Semerkand'a döndükten sonra Hindistan seferiyle meşgul olması, Bayezid'in Sûriye'ye yürüyüp, Malatya, Divriği ve Behisni'yi fethetmesi ve Kemah'ı fethedip Erzincan hâkimi Tahirten'e boyun eğdirmesi ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bundan sonra, B tipinde (Esad Efendi 2199, v.218b, kenar) şu kayıtlar görülmektedir:

و چون سلطان اسلام از تسخیر ملاطیه و کماخ عودت نمود و در آن اوقات بعضی فتنها از اولاد قرامان بظهور رسیده بود سلطان تیمورتاش بیک را با عساکر آنادولی بدفع مصطفی چلبی ولد علی بیک قرامان اغلی فرستاد چون تیمورتاش بنواحی شهر نیکده رسید قرامان اغلی فرار کرده بداش ایلی متحصن شد و تیمورتاش قلعه و شهر نیکده را فتح نمود و چون متعاقبا سلطان از آن سفر عود فرمود بشهر نیکده رسید و موسم زمستان رسیده بود شهر مذکور را مفتوح یافت لاجرم در آن زمستان آنجا قشلامشی فرمود و در بهار آن سال باز بدار الملک برسا در اواخر سنه احدی و ثمانمانه مراجعت نمود اما تیمورتاش را بعد از آن جهت فتح ممالک قرامان و تسخیر ولایت داش ایلی مأمور داشت و با تمام امرا و لشکر آنادولی بفتح آن ولایات کماشت و بتدریج قلاع داش ایلی را مثل قلعه مد و ارمناک و مانیان و ولایت گلنار را مفتوح گردانید و در صدد تسخیر قلعه سلفکه بود که خبر توجه امیر تیمور بجانب روم رسید و سلطان اسلام بتعجیل هرچه تمامتر باحضار آن لشکر فرمان داد چون تیمورتاش را طلب نمود لاجرم در حین معاودت جهت اشتهار توجه امیر تیمور مخالفان را بسیار خرمی و شادمانی دست داد و در حین عود عساکر آنادولی در دربند کوک دره لشکریان از

اولاد قرامان مضرر و مقهور شدند و بسیار مردم در آن تنکنای
دریند گرفتار و مکسور کشتند اما تیمورتاش از راه دیگر با
بعضی عسکر توجه نمود و او با امرا و لشکریان که همراه داشت
سالم از آن کسر و انکسار بملازمت سلطان مبادرت نمود

[Özet]

“Yıldırım Bayezid’in Malatya ve Kemah’ın fetihlerinden döndüğünde Karaman-oğulları isyan ettikleri için Bayezid Timurtaş Bey’i Anadolu askerleriyle Karaman-oğlu Ali Bey oğlu Mustafa Çelebi’yi kaldırmağa göndermiştir. Timurtaş Niğde civarına erişince Mustafa Çelebi kaçıp Taş-ili’ne girdiği için Timurtaş Niğde’yi fethetti. Sonra Bayezid Malatya bölgesinin fethinden dönüp, Niğde’ye yetişti. Bayezid orada kışlatıp, o yılın baharında, yani 801/1398-9 yılı sonlarında Bursa’ya dönmüştür. Ancak Timurtaş’a, sonra da Anadolu’nun emîrleri ve askerleriyle Karaman-ili ve Taş-ili’ni fethetmesini emretmişti. Timurtaş Taş-ili’ndeki Mut, Ermenak ve Manyan kaleleri ve Gülnar bölgesini fethetmiştir. Sonra Silifke zaptına girişmek üzere iken Timur’un Rum bölgesine yürüdüğü haber geldi. Bayezid hızla askerler çağırmasını emredip, Timurtaş’a da dönmesini emretti. Bu emir gelince Karamanlılar canlanıp, dönmekte olan Anadolu askerlerini Gökdere derbendinde saldırıp, yenmiştir. Fakat Timurtaş bir kısım askerle başka yoldan geçtiği için düşmanın baskınına uğramayıp, Bayezid’in katına acele etmiştir.”

Bu kayıtlar, Karaman-oğulları ile Osmanlı Devleti’nin ilişkileri, ve Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da egemenlik kurması açılarından çok önemlidir. Taş-ili(İç-il)’nin son olarak Osmanlı egemenliğine girmesi, Fâtih Mehmet döneminde idiyse de, *Heşt Bihişt*’teki bu kayıt, ondan önce Timurtaş tarafından, geçici olsa da, bu bölgenin fethedildiğini göstermektedir³⁹. Ancak Mustafa Çelebi, Karaman-oğlu Ali Bey oğlu değil, Ali Bey’in kardeşi

³⁹ İç-il, Toros dağlarının civarındaki dağlı bölgesinden Güney Anadolu’daki Akdeniz sahiline kadar yayılan bölgelerin adıdır. *Heşt Bihişt*’te de görüldüğü üzere Mut, Ermenak, Gülnar v.s. şehirleri dahil olup, Silifke o bölgenin merkeziydi. “Taş-ili” ile “İç-il” sık sık anlamdaş olarak kullanılmıştır. Taş-ili ve İç-il ile ilgili bilgiler için ayrıca bk. B. Darkot, “İçel”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, s.928-931; B. Flemming, “İçil(İçel)”, *Encyclopaedia of Islam*(Yeni Baskı), Cilt III, s.1006-1007.

Mehmet Bey oğlu idi⁴⁰. Ayrıca bu seferin 1398-9 yıllarında yapıldığı yazılıyorsa da, Bayezid'in Malatya bölgesini fethetmesi 1399 yılına rastladığı için⁴¹ Timurtaş'ın Karaman seferi ve Taş-ili'ni zaptetmesinin 1399-1400 yıllarında meydana gelmesi muhtemeldir. "Timur'un Rum bölgesine yürümesi" şeklindeki cümle, 1400 yılı yazında Timur'un Sivas'ı alması sonuçlanan bir yürüyüşü göstermiş olmalıdır.

Yukarıda birkaç defa belirttiğimiz üzere genellikle B tipindeki kayıtların, A tipinden daha uzun olma eğilimi gösterdiği, bazen itnaplı olduğu bile hissedilir. Fakat kayıtların içeriğine bakıldığında iki tip arasında temelinde farklılık bulunmayıp, B tipinde muhteva ve gramer açılarından daha doğru olan kısımlar da görülmüştür. Ayrıca A tipinde yazılmayan çok önemli kayıtların B tipinde bulunduğu da belirlenmiştir⁴².

Böyle sonuçlardan ayrıca çeşitli sorular ortaya çıkabilir. Her şeyden önce, niçin böyle iki tip nüsha kalmıştır? Ve hangisi daha önce tamamlanmış ve ne zaman? Ayrıca hangisini kullanmamız lâzımdır? Bu sorunları çözmek için ipucularını aşağıda arayacağız.

IV. Heşt Bihişt'in Telifi

İlk önce, niçin böyle iki tip nüsha ortaya çıktığını düşünelim. Bu sorunu çözmek için *Heşt Bihişt*'in nasıl telif edildiğini düşünmemiz gerekir. Bereket

⁴⁰ Mustafa Çelebi ile ilgili bilgiler için bk. M. C. Şihâbeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, s.324; F. Sümer, "Karâmân-oghulları", *Encyclopaedia of Islam* (Yeni Baskı), Cilt IV, s.623.

⁴¹ Niğbolu savaşında (1396) Osmanlıların tutsağı olan Schiltberger'e göre, Bayezid Sivas fethinden sonra Memluklu sultanı Berkuk'a Malatya'nın teslimini talep ettiyse de, kabul edilmediği için Malatya bölgesine yürüyüp, iki ay sonra o bölgeyi ele geçirmiştir (K. F. Neumann [haz.], *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427*, München, 1859; 2. Baskı, Amsterdam, 1976, s.69-70). Bizzat Schiltberger'in de katıldığı Sivas fethi 1398 yılı sonları civarında meydana geldiği için Malatya bölgesinin Osmanlı egemenliğine girmesi 1399 yılı olması muhtemeldir. Ayrıca bk. İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. defter, (haz.) Koji Imazawa, Ankara, 2000, s.505-506.

⁴² Ele aldığımız IV. *Ketibeden* başka bölümlerde de böyle örnekler gösterilebilir. Sözelimi, II. Bayezid dönemiyle ilgili VII. *Ketibede* A tipi, 912/1506-7 yılında Firuz Bey'in Bosna Sancak Beyliği'ne atandığı kaydıyla bitiyorsa da, B tipinde ise, bu Firuz Bey ile ilgili kayıttan sonra Eflak Sancak Bey'i Mustafa Bey, Tırhala Sancak Bey'i Hüseyin Ağa ve Semendire Sancak Bey'i Sinan Bey'e ilişkin daha üç bap bulunmaktadır.

ki, İdris bununla ilgili ayrıntılı bilgileri *Heşt Bihişt*'in *Tali*'ası ve *Hatime*-sinde –özellikle “Şikâyet-nâme” adlı bir kısımda– vermektedir. Önce, *Tali*'ada bulunan *Heşt Bihişt*'in telifinin nedenlerine ilişkin parçaları kısaca özetleyelim.

Akkoyunlu sarayında hizmet etmiş olan İdris,⁴³ 907/1501-2 yılında Safevîlerin saldırısı yüzünden harap olan İran bölgesinden kaçmış, Mekke'den geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır⁴⁴. II. Bayezid tarafından iyi karşılanan İdris,⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin menşei olan 710/1310-1 yılından şimdiki zamana yani 908/1502-3 yılına kadar Osmanlı hanedanının tarihini yazması emredilmiştir. Bayezid'e göre, şimdiye kadar Rum bölgesinin fâzılları ve fâsihleri, o bölgede yayılmış olan Türkçede birçok eserleri hulâsa olarak yazmış, ancak bunlar içeriklerinin belâgat ve güzelliğinden ve kelimelerinin sevimlilik ve inceliğinden mahrum olup, ayrıca Gazi Padişahların fetihleri ve kâfirlerin olaylarıyla ilgili bilgileri düzeltmemişlerdi. Bunun için İdris, olayları doğru olarak belâgatlı kelime ve üslûp ile yazmaya çalışmıştır. Bir de İdris, Bayezid'in öğüdü üzerine geçmiş zamanki şaheserleri –her şeyden önce [‘Alâü'd-Din] ‘Atâ Melik Cüveynî'nin tarihi (*Tarih-i Cihân-guşây*), sonra [Şihâbü'd-Din] ‘Abdullah Vassâf'ın kitabı (*Tarih-i Vassâf*), Mu‘înu'd-Din Yezdî'nin *Tarih-i Mu‘în*'i (*Mevâhib-i İlâhî*), Şerefü'd-Din ‘Alî Yezdî'nin *Tarih-i Zafer-nâme-yi Tîmûrî*'si– örnek aldığı söylemektedir. Ayrıca Bayezid, şimdiye kadar Türkçede yazılan Rum bölgesindeki fâzılların eserlerine bakmasına rağmen, gelecek zamana nakletmeye değer bir esere rastlamadığı için İdris'e “açık dil” olan Farsçada yazmasını emretmiştir. Bu kitap, iki yıl ve altı ay gibi kısa bir sürede tamamlanıp, Farsçada *Heşt Bihişt* ve Arapçada *Kitâbü's-Sıfâti's-Semâniyye fî Ahbârî'l-Kayâsire'l-Osmâniyye* diye adlandırılmıştır⁴⁶.

Şöyle ki, 908/1502-3 yılında II. Bayezid tarafından bir tarihin telifi emredilen İdris, geçmiş zamanki şaheserleri de örnek alması yüzünden de biraz zor ve özenli Farsça üslûbuyla kendi eserini yazardı. Burada, uzun bir

⁴³ Büyük bir ihtimalle Kürt olan İdris, Akkoyunlu sarayında nişancılık yapmış ve 890/1485 yılında Yakub Bey'in namına II. Bayezid'e tebrik mektubunu yazmış ve bu mektup İstanbul'da şöhret kazanmıştır (bk. Ménage, “Bidlîsî”, s.1207).

⁴⁴ *Heşt*, v.6a-6b.

⁴⁵ Bir görüşe göre İdris, Bayezid'in nişancısı olmuştur (M. Bayrakdar, *Bitlisli İdris (İdris-i Bidlîsî)*, Ankara, 1991, s.7).

⁴⁶ *Heşt*, v.7a-7b.

zamandır *Heşt Bihişt*'in, bir tarihî kaynak olarak şöhret kazandığı halde, çok kullanılmamış olmasının nedenlerinden birisinin bulunması gerekir.

Öte yandan *Heşt Bihişt*'in ortaya çıktığı tarihe gelince, İdris, kendisinin 908 yılında yazmaya başlayıp iki yıl altı ayda tamamladığını ileri sürüyor ve bu işaret doğru olursa, *Heşt Bihişt* 911 yılı civarında meydana gelmiş bulunuyor. II. Bayezid döneminde yaptırılan *İn'âmât Defteri*'nde de, 16 Zilhicce 911/10 Mayıs 1506 yılında "Osmanlı hanedanının tarihini okuyan" İdris'e 50,000 akçe verildiği yazılır⁴⁷. İdris'in iddiası bununla da doğrulanmaktadır. Ancak *Heşt Bihişt*'teki en son kaydın 913/1507-8 yılına âit olduğu göz önünde tutmamız gerekir⁴⁸. Bu gerçek, bize İdris'in, önce Bayezid'in önünde eserini harfi harfine okuduğunu ve sonra bunu düzeltip, 913 yılından biraz sonra Bayezid'e ithaf ettiğini düşündürmektedir. Gerçekten *İn'âmât Defteri*'ne göre, İdris 914 yılında "kitap" iki defa sunmuştur. Bize göre bu kayıtlar, İdris'in *Heşt Bihişt*'in tam *Ketibeyi*, en az iki bölüme ayırıp, takdim ettiğini göstermektedir⁴⁹.

Son olarak İdris, *Hatimede* bulunan "Şikâyet-nâme"de *Heşt Bihişt*'in tamamlandıktan sonraki gelişmeleri anlatmaktadır. İdris, 913 yılı civarlarının

⁴⁷ "İn'âm be-mezkürin fi 16 Zi'l-hicce, sene 911. Mevlânâ *İdris*, münşî ki tarih-i âl-i Osman güft. Nakdiye 50000, câme Çatma-i Bursa, sev.b." (İ. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Cilt X-XI[1981], s.314)

⁴⁸ Şimdiye kadar *Heşt Bihişt*'teki en son kayıt, A tipine bağlanan nüshalara bakılarak, 912/1506-7 yılında Firuz Bey'in Bosna Sancak Bey'ine atanması düşünülmüştü (Örneğin bk. Babinger, *a.g.e.*, s.47; Şükrü, *a.g.e.*, s.133-134; Ménage, "Bidlîsî," s.1208). Fakat, yukarıda da belirttiğimiz üzere, B tipine bağlanan nüshalarda ise, Firuz Bey ile ilgili bu kayıttan sonra, Eflâk Sancak Bey'i Mustafa Bey, Tırhala Sancak Bey'i Hüseyin Ağa ve Semendire Sancak Bey'i Sinan Bey ile ilgili üç bap bulunmakta ve B-4: Nûruosmaniye 3212'deki nüsha(v.376b) ile B-5: Ayasofya 3538'deki nüshada(v.199a), Sinan Bey ile ilgili bapta en son tarihin 913 yılına âit olduğu görülmektedir. B-2: Esad Efendi 2198'deki nüshada ise(v.384b), bu olayların 910 yılında meydana geldiği yazılıyorsa da, bu nüshayı düzelten B-4'teki nüshada (VIII. *Ketibe* ise, İdris tarafından yazıldı) düzeltilmiştir.

⁴⁹ "İn'âm be-mezkürin, fi 25 Receb, sene 914. Mevlânâ *İdris*, münşî ki kitab dâde. Nakdiye 10000 İn'âm be-mezkürin, fi 29 Şevval, sene 914. Mevlânâ *İdris*, münşî ki kitab âverd. Nakdiye 7000" (Erünsal, *a.g.e.*, s.323, 325)

Ayrıca, 916 yılında da İdris'e iki defa 7,000'er akçe verilmiştir (bk. Erünsal, *a.g.e.*, s.333). Bunun nedeni yazılmıyorsa da, rakam çok büyük olduğu için bunun da *Heşt Bihişt* ile ilgili olması muhtemeldir. Çünkü İdris, "her cüzü yazdıkça II. Bayezid'in câize ve ihسانlarına mazhar olmuştur." (Özcan, *a.g.e.*, s.271)

da tamamlanan *Heşt Bihişt*'i "Sultan"a –siyak u sibaka bakılırsa, II. Bayezid'i gösterdiği açıktır– ithaf etmiştir. Sultan karşılığında ödülü –herhalde *İn'âmât Defteri*'nde kaydedilen miktarı– vermek istemiş, ancak kıskanç olan maiyet "*Heşt Bihişt*, düşmanları, özellikle İran padişahlarını över. Kayıtları ıtnaplıdır ve önemsiz ve hayalî şeyler kaydedilir. Ayrıca İdris *Tali'a* kısmını sunmayıp kendi yanında koyuyor" diye eleştirdikleri için İdris ödülünü alamamıştır. Bundan umutsuzluğa düşen İdris, Osmanlı sarayından çekilmeyi kararlaştırıp, hacca gitmek için izin dilediyse de, bu da maiyet tarafından engellendi. Son izin aldığı zaman, Bayezid'in şehzadeleri arasında kavgalar başlayıp, Ali Paşa'nın ölmesinden sonraki zamandır⁵⁰.

Buradaki Ali Paşa, İdris'in baş rakibi sayılan Sadrazam Hadım Ali Paşa olup kendisi, Rebiyülâhır 917/Temmuz 1511 yılında Anadolu'da savaşırken öldüğü için⁵¹ İdris'in ondan biraz sonra hacca gittiği düşünülebilir. *Hatimed*e bu kayıtlardan sonra İdris'in hacca gittiği, Mekke'de Yavuz Selim'in tahta çıkışını öğrendi, Selim'in mektup ve para gönderip İstanbul'a dönmesini önerdiği ve İdris'in onu kabul ettiği kaydedilmekte ve Selim'i öven kaside ile eser bitmektedir⁵².

Selim döneminde İdris, Çaldıran seferi ve Sûriye ve Mısır fetihlerine katıldığı gibi, Bayezid dönemiyle büsbütün farklı olarak göze çarpan hareketlilikler gösterip⁵³, Selim'in vefatından biraz sonra, 7 Zilhicce 926/18 Kasım 1520 yılında ölmüştür⁵⁴.

V. İki Tip Nüshanın Tarihleri ve Karakterleri

Yukarıda gördüğümüz üzere, *Hatimed*e, özellikle "Şikâyet-nâme"de İdris, *Heşt Bihişt*'i önce II. Bayezid'e sunduğunu yazmaktadır. Fakat, A tipini temsil eden üç nüshanın (A-1: Esad Efendi 2197, A-2: Hazine 1655, A-3: Nûruosmaniye 3209) istinsah kayıtlarına bakılınca, bu nüshalar Yavuz Selim döneminin başlarında, 919/1513-4 yılında tamamlandıği anlaşılmaktadır. Bu

⁵⁰ *Heşt*, v.555b-556a.

⁵¹ Bk. Ménage, "Bidlîsî," s.1207; R. E. Koçu, "Ali Paşa," *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I, s.331; R. Mantran, "Ali Paşa Khâdim", *Encyclopaedia of Islam*(Yeni Baskı), Cilt I, s.396.

⁵² *Heşt*, v.556a-557b. Bk. Şükrü, *a.g.e.*, s.134; Bayraktar, *a.g.e.*, s.8-9.

⁵³ Yavuz Selim dönemindeki İdris'in hareketleri ile ilgili olarak bk. Ménage, "Bidlîsî", s.1207-1208; Bayraktar, *a.g.e.*, s.9-11; C. H. Fleischer, "Bedlîsî, Mawlânâ Hakîm-al-Dîn Edrîs", *Encyclopaedia Iranica*, Cilt IV, s.75-76.

⁵⁴ İdris'in ölüm tarihini oğlu Ebü'l-Fazl *Zeyl-i Heşt Bihişt*'te açıklamaktadır (*Zeyl*, v.38b. Bk. Rieu, *a.g.e.*, s.219).

yüzden bu nüshalar Bayezid'e sunulan nüsha değildir. Bunun içindir ki, ancak B tipine âit olan nüshaların Bayezid'e sunulan esere bağlandıkları düşünülebilir.

Bu varsayımı kanıtlamak üzere Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde saklanan bir vesikayı ele alacağız. Bu vesika, İdris'in Osmanlı sarayından çekilip Mekke'de kaldığı zaman Osmanlı sarayına yazdığı mektuptur⁵⁵ ve fotoğrafı ve H. F. Turgal tarafından yapılan Türkçe çevirisi de yayımlanmıştır⁵⁶. Bu mektubun bir kısmını aşağıda gösterelim:

“..... Şunu, ikinci olarak arz edeyim ki, büyük vezirleriniz ve naipleriniz bilmelidir ki ben Kâbe-i muazzamayı ziyaret vesilesiyle hâk-i pâye yüz sürdürdüğüm zaman sultanların tarihlerini kıyamete kadar yaşatacak bir tarihin te'lifine memur oldum. Hamdolsun o hizmeti az müddet içinde yerine getirdim. *Heşt Bihişt* ciltleri etrafa münteşir oldu. Ve şöhret buldu. Her ne kadar bunun mükâfatı olarak bana şâhâne câizeler va'd edildiye de, mal ve rütbe hususundaki va'dler ve ümitler ifa olunamadı. Çünkü bütün mukarrebelerinizin hased ve gıbtasına maruzdum. Yalnız bununla kalmadı. İki yıl ve yedi ay süren sa'yim ihanetlerle, hakaretlerle mukabele gördü. Fakire mev'ud olan nimetler tecezziye uğratıldı. Ayrıca hesapsız hakaretler yapıldı. ① Bu devletin düşman ve bedhahları olan bir takım erkân-ı devlet eserimi elimden aldılar ve beni red eylediler, nazarınızdan düşürdüler (ve iza huyyiytüm) ayetiyle hiç ilgilenmediler. Bunun için ben de eserin hakikatte bir taç incisi sayılan mukaddimesini nezdimde muhafaza eyledim. Bu mukaddime hamdü-sena ve selâtüselamla beraber memduha ait medihleri havi idi. Bu yapılan şeyler bu hanedana, hilâfet şanına lâyük şeyler değildi. Mammafih bir takım ilâhi şiveler neticesi olarak zat-ı şahaneniz fakire olan bu zahm u taaddilerin yerine cebrimafat eyleyecek şeyler icrasını emreylediniz, fakirin mazlumiyetine kanaat getirerek hakkımı helâl ettirmeleri hususunda kendilerine fermanlarda buldunuz, müsmir olmadı. ② Sultan Mehmed'e ait olup beyaza çekilmiş olan kısmı Tatar Hanı Mengri'ye hediye ettiler. Ben şiddetli bir hastalığa tutulduğumda o eski muhalefet ve zulümlerin-

⁵⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. No.5675.

⁵⁶ Bk. F. R. Unat, “Neşr Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış”, *Belleten*, Cilt VII, Sayı 25(1943), s.198-199.

den vaz geçmediler, bilakis benim kitabımı bir takım belagat ve feshattan habersiz Türklere, yüksek ihسانlarla mal ettiler. Beyit:

Ey Hüma kuşu şeref gölgesini Tutinin karga sayıldığı yerlere düşürme.

İşte bu hal ve vaziyet içerisinde ilhah ve ricalarım üzerine hacc-ı şerife azîmetime müsaade alabildim. Bu def'a da hakaret ve istihfaf gördüm, bir takım erâzil-i eimme ve hutebâya yapılan şekil ve tertipte yola çıkarıldım. Ulemaya yapılan mutad merasim ve hazırlık bana reva görülmedi. Senelerce süren fakr u ihtiyaçtan sonra bu yoksullukla hac seferine çıktım. Allah'ın ve Resul'ünün evine yöneldim. Bundan birkaç gün geçince bana verilen ikta' ve timar da geri alındı, her sene aldığım cüz'i varidat başkalarına bahşedildi. Ben fakîr kendi hukukumdan mahrum edildim. Kıymetli ömrümün bir kısmını hanedanınızın neşr-i âsârına vakfetmenin mükâfatı bu mu olmalı idi? Bu hangi kanunda hangi şeriate görülmüştür. Hamdolsun o kutta-ı tarikler benim mukadder rızkımı da kesmeğe muktedir değildirlir. Âyet: *Allah kullarına lütf u ihsan edicidir, istediği gibi onları azıkladırır. İbret göziyle görmiyorlar mı ki kapanan bir kapı yerine hemen Cenab-ı Hak başka bir kapı açmaktadır.* Saltanat umurunda ve divan hususunda vukubulmuş olan son tagayyürler çok taaccübe şayan şeylerdir. Âyet: *Allah bir kavmin işlerini o kavim kendilerini bozduğundan sonra ancak bozar.* Hadis: *Ulemanın etleri zehirlidir.* (Yani bu tagayyürat bana yapılan münasebetsizliklerin min-tarafillah bir mukabelesidir demek istiyor.)

Mintarafillah ulemaya ve fukaraya tahsîs olunan hazinelerin sultanlar ve hükümdarlar ancak anahtarlarıdır. ③ İşte bu fakîr maişet zarureti ile bütün mülûk ü ümeranın son derecede takdîr ve rağbet eylediği bu eseri dibaceleyerek ve sonuna da yapılanları dizerek neşredeceğim. Adamlarınızın gönülleri kalmassın. Mekke'de bile bazı Hindli vesâir yerli zevat suretlerini aldılar. ④ Kitap henüz dibacesiz ve hatimesizdir. Hazine-i hümayunda olan müsveddeler de öyledir. Böylece zamanın bir yadigârı olarak eksik kalsın.

Madem ki bana bu hakaretleri ve ezaları yaptılar, benim bu hakaretler karşısında menfur olduğum o mahalle de avdetime imkân

yoktur. Orada bulunan aile ve evlâtlarımın bana gelmeleri için adamlarınızın müsaadelerini diliyorum. Eğer buna müsaade etmezlerse bu dergâhta onlar için lânet ve kargışa başlayacağım. Evlâtlarımın bana ulaşmasına mâni olanlar lânete lâyıktırlar.” (Alt çizgiler ise, biz çizdik)

Mekke’de aşağı yukarı bir yıl kalan İdris’in, kinle dolu olan bu mektubu –açıkça II. Bayezid’e yönelterek– 918/1512 yılı civarında gönderdiği düşünülmektedir⁵⁷. Göze çarpan nokta, bu mektup içinde İdris’in, Bayezid’e sunulan *Heşt Bihişt*’te *Tali’a* ile *Hatime* bulunmadığını açıkça söylemesidir (bk. alt çizgi ④). O halde, tekrar B tipine âit nüshalara bakıldığında, B-3: Ayasofya 3541’deki nüsha ve B-4: Nûruosmaniye 3212’deki nüsha dışında, her nüshada *Tali’a* ile *Hatime* bulunmadığını anlarız. Kaldı ki, yukarıda da zikrettiğimiz üzere, B-3 nüshasındaki (Ayasofya 3541) *Tali’a* kısmının 918/1512-3 yılında Mekke’de yazılıp bu nüshaya katıldığı muhtemeldir ve B-4 nüshasındaki (Nûruosmaniye 3212) *Hatime* de sonradan eklendiğini tahmin etmiştik. Demek ki, bu iki nüshada da aslında *Tali’a* ve *Hatime* bulunmamakta ve B tipine bağlanan her nüshada *Tali’a* ve *Hatime* bulunmadıkları söylenebilir. Bundan dolayı B tipine âit nüshaların 913/1507-8 yılı civarında II. Bayezid’e sunulan *Heşt Bihişt*’e bağlanması sonucunu çıkarabiliriz. İdris’in mektubuna göre, Bayezid’e sunulan asıl eser el konularak, muhtemelen dağılıp kaybolmuştur (bk. alt çizgi ①②). Bu yüzden onun taslağı sayılan B-1: Esad Efendi 2199 ile B-2: Esad Efendi 2198’deki nüshalar ve bunların düzeltisi olan B-3 ve B-4’teki nüshaların çok büyük önem taşıdıkları açıktır. Özellikle, B-3 ve B-4’teki nüshaların Bayezid’e sunulan eser ile çok benzeyen üslup ve muhteva kapsamaları muhakkaktır.

Öyle ise, öteki tip olan A tipinin tarihi de doğal olarak aşkar olur. Bu tipi temsil eden A-1: Esad Efendi 2197’deki nüsha Yavuz Selim dönemindeki 919/1513-4 yılında ortaya çıkıp, onun temize çekilmiş nüshası muhtemelen fazla zaman geçmeden Selim’e sunulmuştu. Demek ki, Selim’in dönüş isteğine uyup İstanbul’a dönen İdris, *Tali’a* ve *Hatime*yi eklenen *Heşt Bihişt*’i yeniden Selim’e ithaf etmiştir. Dolayısıyla bu tipe âit olan nüshalar, Selim’e ithaf edilen *Heşt Bihişt*’e bağlanırlar. B tipi ile olan kelime ve ifade farkları ise muhtemelen İdris’in II. Bayezid’e sunulan *Heşt Bihişt*’i

⁵⁷ Bk. Bayrakdar, a.g.e., s.8.

düzeltilmiş olmasından meydana çıkmıştır. Düzeltme sebeplerinden birisi, Bayezid'in maiyetinin "bu kitap düşmanları över ve kayıtları itnaplı ve önemsizdir" diye eleştirmeleridir. Yukarıdaki mektuba göre bu düzeltmeye, İdris Mekke'deyken başlanmıştır (bk. alt çizgi ③).

Şu halde, bizim hangi tipe âit nüshaları kullanmamız gerekiyor? Tabii ki, her şeyden önce İdris'in kendi eliyle yazılan taslak olduğu düşünülen A-1: Esad Efendi 2197'deki nüshayı, onun temize çekilmiş nüshasını temsil eden A-2: Hazine 1655'teki nüsha veyahut A-3: Nûruosmaniye 3209'daki nüsha ile karşılaştırarak kullanmalıyız. Öte yandan da, B tipine bağlanan ve İdris'in kendi eliyle yazılmış taslaklara da bakmamız gerekir. Çünkü İdris'in *Heşt Bihişt*'i düzelttiğinde, B tipine bağlanan nüshalarda kaydedilen birkaç kaydı sildiğini düşünebiliriz. Meselâ, yukarıda belirttiğimiz üzere, B tipine bağlanan nüshalarda kaydedilen IV. *Ketibedeki* 14. *Destan*, A tipinde çok eksiktir. Ayrıca B tipinin nüshalarında 14. *Destandan* sonra bir *Destan* daha sokulur, ancak A tipinde ise bu kısım hiç görünmez⁵⁸. Kaldı ki, bu kısımlar, Anadolu Beylerbeyi Timurtaş'ın Kalecik ve Çankırı'yı fethetmesi, Karaman seferi ve Taş-ili'yi zaptetmesi ile ilgili çok önemli kayıtlarını içermektedir. Bu gerçekleri göz önünde tutarsak, yukarıda adları geçen iki tipe bağlanan güzel nüshalardan, gereğinde faydalanmamız lâzımdır.

* * *

İdris Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'ine âit nüshaların nasıl ortaya çıktıkları incelenerek önce bunların tarihleri ve karakterleri açıklanmış ve sonra kullanmamız ve kullanmamamız gereken nüshalar kararlaştırılmıştır. Bundan böyle, faydalanmamız gereken nüsha, tabii ki, İdris'in kendi eliyle yazılan Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2197'deki nüshadır. Fakat, *revisiyonda* silinen kayıtların kaldığı B tipine bağlanan ve İdris'in kendi eliyle yazılan nüshalardan da, gereğinde faydalanmamız lâzımdır.

Böylelikle uzun zamandır önemli bir kaynak olduğu sanıldığı halde kâfi derecede kullanılmamış olan –veyahut haksız olarak değeri indirilmiş olan– bu kronik, tarihî kaynak olarak asıl hakkını yeniden kazanacaktır.

⁵⁸ A tipinde IV. *Ketibenin* on altı *Destandan* oluşup 14. *Destanın* eksik kalması, herhalde İdris'in B tipine bağlanan ve Ayasofya 3541'deki nüshanın teslim ettiği bir nüshayı esas tutarak düzeltme yapmasından doğan bir sonuçtur.